

સોરઠી બહારવટીયા

:: ભાગ પહેલો ::

સંપાદક
અવેરચંદ મેઘાણી

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૯૪૩૧૮ વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ સ્તોત્રંજી બાહ્યવદીયા
- ૯

વિષય સં: ૩૪૯:: ૨૩૯૬૩

સોરઠી બહારવટીયા

:: ભાગ પહેલો ::

મુલ્ય રૂ. ૬૦ આના

‘સૌરાષ્ટ્ર’નાં પ્રકાશનો

કુરબાનીની કથાઓ
એશીઆનું કલંક
ડાશીમાની વાતો
રાણા પ્રતાપસિંહ
સૌરાષ્ટ્રની રસધાર (૧ થી ૫)
રાજ મુગટ
રાજરાણી
બે બાલ નાટકો
બુઝતો દીપક (૧-૨)
કાંતનાં નાટકો
રઢીઆળી રાત (૧-૨-૩)
દેશબંધુ
ઝંડાધારી
દાદાજીની વાતો
શાહજહાં
કંકાવટી
સત્યવીર શ્રદ્ધાનંદ
રાષ્ટ્રવીર શિવરાજ
સોરઠી બહારવટીયા (૧-૨)
હંગેરીનો તારણહાર
ચુંદડી
અમર મહાજનો
સોરઠી સંતો

સૌરાષ્ટ્ર સાહિત્ય મંદિર

રાણપુર

સોરઠી બહારવટીયા

:: ભાગ પહેલો ::

સંપાદક : ઝવેરચંદ મેઘાણી

પ્રકાશક : અમૃતલાલ દલપતભાઈ શેઠ
સોરઠી સાહિત્ય મંદિર : સણ્ણપુર

અમદાવાદ.
દોશખ મુદ્રણાલય
રાણપુર

ગુજરાત વિધાયીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૉપીરાઈટ-સંગ્રહ
૧૪૩૧૮
૩૧૬૩

૧૯૨૭ : નવેમ્બર
પહેલી આવૃત્તિ : પ્રત ૨૦૦૦
૧૯૨૮ : નવ્યુઆરી
બીજી આવૃત્તિ : પ્રત ૩૦૦૦
૧૯૨૮ : ઑક્ટોબર
ત્રીજી આવૃત્તિ : પ્રત ૩૦૦૦

અમદાવાદ
અમદાવાદ કોપીરાઈટ સોસાયટી

બીજી આવૃત્તિનું નિવેદન

‘બહારવટીયા’નાં વૃત્તાંતો પર તરેહ તરેહના તર્કો થઇ રહેલા છે. મને જૂઠવામાં આવે છે કે શું લોકોને બહારવટે ચડાવવા છે ? પુસ્તકની સચોટ અસર વિષે પણ ભાતભાતનાં કારણો કલ્પાય છે: કોઇ કહે છે કે એના વાચન દ્વારા કતલ અને બદલો લેવાની બાલવાસનાઓ તૃપ્ત થાય છે, તેથી જ યુવકો એના પર આક્રિન છે ! કોઇ કહે છે કે એમાં અંગ્રેજ અધિકારીઓની દુર્દશાનાં જે ચિત્રો આવે છે તે નિહાળવામાં પ્રભનો અંગ્રેજી રાજ પ્રતિનો સ્વાભાવિક અણુગમે સંતોષાય છે તે માટે પ્રભ પ્રેમથી વાંચે છે ! વગેરે વગેરે. આવી કોઇ કલ્પનાના ઘોડા ઈટા ન ચૂકવા સહુને મારી વિનતિ છે. કેમકે હજી તો અઢી ત્રણ ગણા ઇતિહાસ બાકી છે. અને મારો સવિસ્તર પ્રવેશક હજી પાછળ છે. મારો હેતુ રાજદ્વારી નથી, ઐતિહાસિક છે. હું તો, રાજસત્તા જેને કેવળ “હરામખોરો” શબ્દથી પતાવે છે અને બીજી બાજુથી અમુક વર્ગ જેને દેવતુલ્ય બતાવે છે, તે કાઠીઆવાડી બહારવટીયા વિષેનો વિવેક-જૂર્વકનો વિચાર કરવાની સામગ્રી પૂરી પાડી રહ્યો છું. હું તો બહાર-વટીયાની વીરતા સામે અંગ્રેજોની જવાંમદી પણ આલેખી રહ્યો છું.

પરંતુ, કીનકેઇડ સાહેબ જેવા અનુભવી અને ઇતિહાસ-રસિક સીવીલીયને પણ પોતાના અમલદારી દષ્ટિબિન્દુને વશ બની જઈ ‘Outlaws of Kathiawar’ નામના પુસ્તકમાં કાઠીઆવાડી બહારવટીયાનું જે હાસ્ય-જનક, ઉપરછલું અને પામર ચિત્ર આંકયું છે, તે તથા તેનાં જેવાં અન્ય એકપક્ષી ચિત્રોની પ્રામાણિકતા જૂઠી પાડવાની પણ હું જરૂર સમજું છું. વળી મારો આશય તો માત્ર બહારવટીયાનો જ નહિ, પણ એ પ્રત્યેકની આસપાસ જીવાયેલા લોક-જીવનનો ઇતિહાસ પણ અજવાળે આણવાનો છે. વિશેષ તો મારો ભવિષ્યનો પ્રવેશક બોલરો. અને હજી તો જોગીદાસ, જેસો વેળો, રામ વાળો, જોષી માણેક વગેરે જોગી જેવા બહારવટીયા બાકી છે.

પ્રથમાવૃત્તિમાં અધુરી રહી ગયેલી એક ફરજ બજાવી લઉં: આ વાતોના સંશોધનમાં ભીમા જતના કુટુંબી ભાઈશ્રી રાણા આલા મલેકે મને સારી મદદ કરી છે. એ બહાદુર ભાઈએ કાઠીઆવાડ એજન્સી પોલિસમાં બહારવટીયાનો પીછો લેનાર બાહોશ અધિકારી તરિકેની ઉંચી પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત કરી છે. અત્યારે એ ભાઈ જામનગર રાજ્યમાં ફોજદાર છે. જૂના કાળની મદાનગીનો, પડછંદ દેખાવડી શારીરિક સંપત્તિનો, અને નેકીનો એ જેવા જેવો નમૂનો છે. એનો હું આભારી છું. બીજા મદદગાર તે અકાળા ગામના રહેવાશી ભાઈશ્રી વાલજી ઠક્કર છે. એમની ઝીણી દષ્ટિ, અને ધીરી ઠાવડી વાણીમાં વિવેકભયું આપાદ વર્ણન કરવાની એની શૈલી મને ઘણી ગમી છે. તે ઉપરાંત ભાઈશ્રી ગણુભાઈની હેતુભરી અને કીંમતી સહાય તો અવારનવાર મળતી જ રહે છે.

સૌરાષ્ટ્ર સાહિત્ય મંદિર:

સંપાદક

રાષ્ટ્રપુર : તા. ૨૪ : ૧ : ૨૮

નિવેદન

પાંચ જ બહારવટીયાનાં આ વૃત્તાંતો છે. પાછળ એવા, ને એથી ચડિયાતા બીજા પંદર ચાલ્યા આવે છે. પાઠકો આટલી વિગતોને સારી પેઠે પચાવી લ્યે; ત્યાં સમગ્ર બહારવટા-યુગની મીમાંસા કરતો એક પ્રવેશક પણ રજૂ થઈ જશે.

‘રસધાર’માં ભેગીદાસ ખુમાણ, સંઘજી કાવેઠીયો, અભો સોરઠીયો, હીપો ખુમાણ, વરજંગ ધાધણ વગેરે; અને રા. રા. રાયચૂરા તરફથી લીમો જત, ગીગલો મહીયો વગેરે; એમ છૂટક છૂટક બહારવટીયા આલેખાતા આવે છે. પરંતુ આમાં તો સાંગોપાંગ સંગ્રહની દૃષ્ટિ છે. તમામ બહારવટીયાની—અને એ પણ તેઓની કાળી-ઉજળી અને બાજુની, મળી શકે તેટલા તમામ ઘટના-પ્રસંગોની, માત્ર પ્રશસ્તિની જ નહિ પણ સાથોસાથ નિઘ ચરિત્રદોષોની પણ રજૂઆત કરવાનો આશય છે. માટે જ ‘રસધાર’ની રંગખીલાવટ ‘બહારવટીયા’માં મર્યાદિત દેખાશે.

બવિખ્યના કો ઇતિહાસકારને માટે આ એક માર્ગદર્શન રચાય છે. રાજસત્તાઓનાં દફતરોમાં ફક્ત એકપક્ષી—ને તે પણ નજીવો જ ઇતિહાસ છે. લોકકંઠની પરંપરાના બહુરંગી ને છલોછલ ઇતિહાસ છે. પ્રજા માર ખાતી, લૂટાતી, પીડાતી, છતાં લૂંટનારાઓની જવાંમદી ન વસત્તી. એ હત્યારાઓની નંકી પર આક્રિન હતી. બહારવટીયાની કતલ એને મન સ્વાભાવિક હતી, પણ એ કતલના હાદમાં રહેલી વિલક્ષણ ધર્મનીતિ એની દૃષ્ટિમાં બહુ આંજતી. માટે પ્રજાએ એ મહત્તાની ચિરંજીવી સુખ-નોંધ રાખી લીધી.

ને છતાં, એ કંઈસ્થ હકીકતોની અતિહાસિકતાને પણ મર્યાદા છે ખરી: એ લોકમુખની કથાઓ જુદી પણ પડે છે. દષ્ટાંત દાખલ, હાંમા જતની માથક નન્નુડીનું અસ્તિત્વ હા. શ્રી. રાયચુરાનું કલ્પિત નથી, પણ વિશ્વાસપાત્ર લોકોક્ત છે, તેમ તે પાત્રનો મને મળેલો ઇન્કાર પણ વિશ્વાસપાત્ર લોકોક્ત જ છે. એવું બીજા ધણાનું સમજવું. ઉપરાંત વીર-પૂજક પ્રબંધે અનિષ્ટ વાતોને ઓછી સંધરી હશે એમ પણ દિસે છે. સત્યાસત્ય નક્કી કરવા આજે સાધન પણ નથી રહ્યું, એટલી એની ઐતિહાસિકતા ઓછી. પણ આ બધું પ્રગટ કરવાથી અસત્ય હશે તે આયો-આપ લોકો જ આંગળી ચીંધાડીને બતાવી દેશે. ઇતિહાસની છણાવટ થશે.

બલે ઐતિહાસિકતા ઓછી રહી; લોકોની કલ્પના કદાચ હોય; તો પણ એ બતાવે છે કે લોકોની કલ્પના કેવા આદરોને વંદન કરતી હતી. લોકો પવિત્રતાના પૂજક હતા. એ લોક-આદર્શ લગભગ તમામ બહારવટી-યાની વાર્તામાં સ્પષ્ટ હાથે છે કે ન્યારે ન્યારે બહારવટીયો નેકીને માર્ગથી લપટયો છે ત્યારે ત્યારે જ એનો નાશ હાજર થયો છે. દેવતાઓની ગેબી સહાયની માન્યતા પણ એ જ કથા કહે છે.

આટલું સ્મરણમાં રાખીએ: કે બહારવટાંનો ખરો યુગ અદારમી સહીના અસ્ત સમયથી આરંભાયો, આખી ઓગણીસમી સદી ઉપર પથરાય રહ્યો, ને વીસમી સદીની પહેલી વીસીમાં જ ખલ્લાસ થઈ ગયો. એનો છેલ્લો પ્રતિનિધિ રામ વાળો હતો. તે પછી રહી છે ફક્ત ચોરી ને લૂંટફાટ. કોઈ એને બહારવટું ન કહેજે. એ નર્યા ચોરડાકુઓને આ સંગ્રહમાં સ્થાન નથી. બહારવટાં નીતિનો છેલ્લો ને ચોલવાતા દીવાની ઉજ્જવલ જ્યોત સરખો નેકીદાર પુરોહિત રામ વાળો જ આ સંગ્રહનો સીમા-સ્થંભ બનશે.

હા. શ્રી. રાવળે આલેખેલાં આ પુસ્તકનાં શોભા-ચિત્રો કોઈ બહારવટીયાની તસ્વીરો નથી, પણ પ્રત્યેકના ચરિત્રમાંથી ઉકળતા પ્રધાન ધ્વનિનાં હોતક કલ્પના-ચિત્રો જ છે. છેલ્લાં બે ચિત્રો બદલ 'બાલમિત્ર'ના તંત્રીજીનો નક્કી છું.

સૌરાષ્ટ્ર સાહિત્ય મંદિર

સંપાદક

૧૮ : ૧૧ : ૨૭

સાંકળિયું

નામ	પૃષ્ઠ	સમય
૧. ભીમો જલ	૧—૨૨	આશરે ૧૮૦૦થી ૧૮૫૦
૨. આવા વાળો	૨૩—૫૬	,, ૧૮૨૦ની આસપાસ
૩. ચાંપરાજ વાળો	૫૭—૭૭	,, ૧૮૩૫
૪. નાથો મોઢવાડીયો	૭૮—૧૦૮	,, ૧૮૩૦
૫. વાલો નામોરી	૧૦૮—૧૪૨	,, ૧૮૬૦

ભીમે જત

નાથાણીનો નર છે વંકે
ભીમા તારે દેશમાં ડંકે રે !

ભાદરને કાઠે ભીમડો જાગ્યો, જતડાની લાગી ખાંત
રાત પડયે ભીમા રીડીયા રે, ગામોગામ ગોકીરા થાય
—નાથાણીનો

ઝોળક ગામમાં ઉતારે કીધો, બરડે બબડું થાય
ઉપલેટા ગામના બામણ જમાડ્યા, ગોંડળ થર ! થર ! થાય
—નાથાણીનો

તરવાડુંના તારે તોરણ બંધાણું, ને બાલે પોંખાણો ભીમ
ઢોલ ત્રાંબાળુ ધ્રુશકે વાગે, વાડું ચડી છે હબર
—નાથાણીનો

ઝોર્યીંતી સંધીડે ગોળી મારી, ને ભાગ્યાની ઝાઝી ખોટ
*લાલબાઈ તુંને ધ્રુશકે રાવે, *કુલબાઈ જોવે વાટ
—નાથાણીનો

ભીમો જત

ડળ તાબાના મેરવદર ગામની સીમમાં ભીમા નામનો એક જત પોતાના આપદાદાની બે સાંતી જમીન ખેડીને પેટગુજારો કરે છે. પોતાને પ્તિજ તથા ભાષ્યો છે. ઘેરે બે દીકરીઓ ને એક દીકરો છે.

એક દિવસ આ ખેડુ ઉપર ભા કુંભાજીની આંખ બદલી.

“ભીમા મલેક !” મેરવદરના ફાજદારે ધીરે ધીરે ડારા દેવા શરૂ કર્યા, “ભા કુંભાજીએ સંદેશો કહેવરાવ્યો છે.”

“શું કહેવરાવ્યું છે સાહેબ ?” ભીમા જતે અશ્રમ કરીને પૂછ્યું.

“કહેવરાવ્યું છે કે એ સાંતીની જમીન ખેડો છો તે છૂટી જશે.”

“પણ કાંઈ વાંક ગુન્હો?”

“બારવટીયાને તમે રોટલા આપો છો.”

“ફાજદાર સાહેબ, અમે સુવાણે રોટલા નથી આપતા. આપવા પડે છે. કાલે ઉઠીને કાકાઓ મેરવદરને પુકડી મારશે, જાણો છો? અને ખેડુનાં સાંતી છોડાવે છે ત્યાં તમે આજ માર ગ્રીહવા નથી આવતા. વસ્તીને માથે એક કારથી બારવટીયા આદુ વાવે, ને બીજી કારથી તમે.”

ભીમા જતનો જવાબ ફાજદારે ગોંડળ પહોંચાડ્યો. એ વાંચીતે ભા કુંભાજીને રૂંવે રૂંવે ઝાળ લાગી. એક સો મકરા-ણીનું આણું મેરવદર ગામના ટીંબા માથે મોકલાવી દીધું અને હુકમ લખ્યો કે “બહારવટીયાને આશરો દેવાના ગુન્હા બદલ ભીમા મલેકની મેરવદર ખાતેની એ સાંતી જમીન ખાત્રસા કરવામાં આવે છે.”

સાંભળીને ભીમો ધડીભર થંભી ગયો

“અમારો ચાર ભાઈઓનો જીવાર બાજરીનો આજો જડો જે રોટલો હતો, તે પડવીને ભા કુંભાજી ગોંડળના રાજ મોલમાં હવે દૂધ ચોખ્ખા શે દાવે જમશે?”

એટલું બોલીને એણે ચારે ગમ આંખો ફેરવી.

“અને ભીમા મલેક!” ગામલોકોએ ભેળા થઈને પોકાર કર્યો, “મેરવદરને માથે સો મકરાણીનું આણું ખેડું—તારે એકને પાપે આખા ગામની ખેડલી છુટી!”

ભીમાના દિલમાં કારમો ધા વાગી ગયો. ચારે ભાઈઓએ મળીને બહાર નીકળી જવાનું પરિચાણ કર્યું. પોતાના ઘરમાં નાથીઆઈ નામે જતાણી છે. જઈને પોતે એને પૂછ્યું “તારી શી મરજી છે જતાણી?”

“ મરજી બીજી શી હોય ? ” બુવાન જતાણીએ જાતી કાઢીને જવાંબ દીધો, “ ભા કુંભાજીની હારે ભરી પીઓ. ”

“ અને તું ? ”

“ હું મારા ભાઈ પાસે ભોગાટ ગામે જઈને આ ડોકરાં મોટાં કરીશ. ”

“ ગોંડળની ફોજ કનકશે તો ? ”

“ તો મને ય હથીઆર વાપરતાં ક્યાં નથી આવડતાં ? ”

“ ફીક ત્યારે અલ્લામેલી ! ”

“ અલ્લામેલી ! અમારી ચિંતા મ કરજો. સાહેબ ધણી તમને ઝાઝા જશ દેવરાવે ! ”

ભીમો દેખાવે ભારી રૂડો બુવાન હતો. ગળદાર તો એટલો બધો હતો કે હજાર માણસની મેદની વચ્ચે એની જાતી બધાથી ઉંચેરી દેખાય. માથું જાણે આભમાં રમતું હતું. ભવાં જડાં : આંખો કાળી, ચમકતી ને કરેલી : અને એ ગોરવણા ચહેરાને ફરતી કાળજીથી દાઢી મૂક એક વાર જોયા પછી કદિ ન ભૂલાય તેવો મહોરો બતાવતી હતી. એવા જવાંમદે ભાયડને ‘ અલ્લામેલી ’ કરતી નાથીબાઈ પણ જતની દીકરી હતી, એટલે ૩૫ તો ઢગલાબધ પથરાણું હતું.

ચારે ભાઈઓએ સરજ આથમવા ટાણે ભાદર કહે જઈને નમાજ પઢ્યા. ભાદર માતાનાં ભરપૂર વહેતાં નીરમાંથી ઓઓ ઓઓ ભરીને છેલ્લી વારતું પાણી પીધું. પોતાની બે સાંતીની સીમ હતી તેમાંથી ચપટી ચપટી માટી લઈને માથા ઉપર ચડાવી ભીમો બોલ્યો કે

“ માતાજી, તેં આજ સુધી અન્ન દીધાં ને ભાદર માતાએ પાણી આપ્યાં. એ અન્ન પાણીથી બંધાયેલી આ કાયા જો ઉપર ને બીતરથી પાક રહી હોય, તો તો આરવટામાં ભેરે રહેજો, ને જો તમારું કણ સરખું ચે ફૂડી કરણીમાં વપરાણું હોય તો અમાડં ધનોત પનોત નીકળી જાશે. ”

એમ નદીને અને ધરતીને પગે લાગીને ચારે ભાધઓએ એક સાથે વગડાની વાટ લીધી. અને જતોનાં ગામડાંમાંથી પોતાના જાતભાઈઓના જીવાનો ભેળા કરવા લાગ્યા, પચાસ ઘોડેસવાર અને બાર પેદલ સિપાઈ: ચાર ભાધઓ પોતે: પણ છાસઠ પેટના ખાડા પૂરવા માટે અનાજ નહોતું. શું કરવું, તેના વિચાર. ભીમાને મુંઝવે છે. તેટલામાં એક સહાય મળી.

કૂતીયાણા તાબાનું રોધડા ગામ; અને ગામમાં તૈયબ સંધી નામનો ગામેતી રહે. તૈયબ ગામેતીએ ભીમાને સમાચાર કહેવરાવ્યા કે “પ્રથમ આપણે બે ય જણા એક ગામતરું કરીએ. પછી મોટે બારવટે નીકળીએ. માટે તું આંહી આવ. ”

બાસઠ માણસોની ફોજ સાથે ભીમો રોધડે ગયો. સામે તૈયબ ગામેતીએ પણ એટલાં જ માણસો પોતાનાં લીધાં. બાદર-કઠિ બેસીને પરિચાણ કર્યું. ભીમાએ વાત છેડી કે

“તૈયબ ગામેતી ! હું તો મારે માથે અધરમ ગુજર્યો છે એની સામે કળકળતો નીકળ્યો છું. મારી લૂંટકાટમાં પણ હું ધરમને પગલે હાલવા માગું છું. પણ તમે ખાનદાન રેંજો, એટલું કહી મેલું છું. ”

એવા સોગંદ ઉપર કસુંબા લઇને બન્નેની ફોજે જીનાગઢની ગીરનું દોણ ગામ ભાગ્યું. ન્હાંગી, લૂંટની ગાંસડીઓ બાંધી, તૈયબ કહે કે “ભીમા મલેક, હવે લાગીને ઝટ દેકાણે થઇ જાધએ.”

“તૈયબ ગામેતી !” ભીમાએ મલકાને કહ્યું, “ભીમાથી. કાંઇ એમ ભગાશે ? તો તો જીનાગઢવાળા કહેશે કે ભીમાની જનેતા જતાણી નહિ હોય. ”

“ત્યારે ? ”

“જીનેગઢ ખબર દધએ કે જેને આવવું હોય તે ખુશીથી આવે. અને વાર આવવાની વાટ જોધએ. ”

એ રીતે જીનાગઢ સરકારને સંદેશા દેવરાવ્યા. ત્રણ દિવસ સુધી ધજા ચડાવીને રોજની અકેક ચોરાસી જમાડી. રોજ

રાત બધી ડાંડીયા રાસ રમ્યા. ચોથે દિવસે પડાવ ઉપાડીને ચાલતા થયા, ત્યાં જુનાગઢની વારનાં ભાણાં ઝપક્યાં. તૈયબ ગામેતીએ કહ્યું,

“બીમા મલેક! તમારે વાંકે આ વાર હમણાં આપણને અંતરિયાળ રજળાવશે. હવે શું કરવું? ભાગી નીકળાય તેમ નથી. શત્રુઓ લગોલગ પહોંચ્યા છે.”

“મારો વાંક હોય તો તમે 'કહો તેમ કર', તૈયબ ગામેતી.”

“ત્યારે તમે ઉભા રહીને વારને ઠાપ રાખો, ત્યાં હું માલનો ઉતાર કરી નાખું.”

બોળે બીમડે કહ્યું “ભલે!”

ધરણે લૂગડે લાદેલ સાંઢીયા અને ઘોડા હાંકીને તૈયબ રાધડે આવ્યો. રાધડમાં માલ સંતાડી પોતે જુનાગઢમાં ખેસી ગયો, અને નવાબના કાનમાં વાત ડુંકી દીધી કે “દોહણ ગામ તો બીમડે ભાંડ્યું છે.”

આ બાબુ બીમો જુનાગઢની વાર સામે ધીંગાણું કરતો કરતો, તૈયબને સારી પેઠે લાગવાનો સમય આપતો આપતો ચાલ્યો આવે છે. આગળ પોને છે, ને પાછળ જુનાગઢની ફાજ છે. એમ કરતાં ગાધકડાની સીમ સુધી પહોંચાડી દીધા, અને બન્ને ફાજની બેટંબેટા થઇ ગઇ.

“બીમાભાઇ!” નાનેરા ભાઇ હસન મલેકે તલવાર ઉઠાવીને રજ માગી, “આજ હવે મારો વારો છે.”

એમ બોલીને ત્રણસો જુનાગઢીયા જોદાની સામે પોતે એકલો ઉતર્યો, ને પંદર શત્રુઓને ઠાર કરી પોતે મરાયો.

મીં ગજે ન કેસરી મરે
રજમે' ધંધુકે રત
હજીવ મલેક મલકીએ મલે
બીમો જોલો જત

[જિભ વર્ષાની ગર્જના સાંભળી કેસરી સિંહ માથાં પછાડી મરે, તેમ હસન મલેક પણ શત્રુના પશ્ચરા સાંભળતાંની વારે જ સામો વાટકી મર્યો, એટલે જ હું એને સાચો જાત કહું છું.]

શત્રુની ફાજને રોકતો રોકતો બીમો તેરમે દિવસે બાદર-કાંકા બેળો થઇ ગયો. પહોંચીને એણે પોતાના ભાઇ હસનના મોતનો અફસોસ ગુળર્યો. રોધડે પોતાના આવવાની જાણ દેતાં એને જવાબ મળ્યો કે તૈયબ ગામેતી એ લૂંટના માલમાંથી રતિ માત્ર પણ બીમાને આપવાનો નથી. અને જુનાગઢ રાજ્યને પણ બીમાનું નામ દેનાર તૈયબ જ છે.

“દીમાનને માથે થુંકનાર આદમીને હજારં ધ્યાનત હજો!” એટલું બોલીને બીમો પાછો ચડી નીકળ્યો. ગોંડળની સીમોમાં જ્યાં જોઇએ ત્યાં બીમા બહારવટીયાના પડછાયા છિતરવા લાગ્યા. સાપની ડુકે ચોમેર ઝેર ફેલાય તેમ બીમાની ફે ફાટતી થઇ ગઇ.

૨

આથ ચાડિકે આવીયા

એતાં ઢળ અહરાણુ

ગહોલીનાં ધમસાણુ

ભારથ રચાવ્યો તે બીમડા

“અલા સળગાવી મેલો આ ઢાંક ગામને; આ ગામની વસ્તી બીમા જાતને રોટલા પોગાડે છે.”

એવી હાકલ દેતી, ગોંડળ, જુનાગઢ ને જામનગર એ ત્રણે રાજની ફાજ, પાંચ હજાર માણસોથી ઢાંક ગામને પાદર આવીને ઉભી રહી.

વસ્તીએ આવીને હાથ જોડ્યા : “એ માઆપ ! અમારો ઇલાજ નથી. અમે જાણી જુઝીને રોટલા આપતા નથી, પણ અમારાં ભાત જોરાવરીથી ઝુંટવી હ્યે છે.”

“બોલાવો એ બારવટીયાને ભાત દેનાર ભતવારીઓને.”

પંદર વીસ કણબણીને કારડા સારી મારી, એનાં બાળબચ્ચાં રેતાં મેલાવીને, લોહીને આંસુડે રેતી હાજર કરી. ફાળના અમ-લદાર ગર્ભિણીના ગર્ભ વધૂટી જાય એવી ત્રાડ દઇ ધમધમાવવા મંડ્યા કે “બોલો રડો, કાણે કાણે ને ક્યારે ક્યારે ભાત દીધાં ?”

“મારા પીટયા ! તારાં વાલાંમાં વિજેડ પડે ! તને ભગવા-નનો ય ભો’ નથી ? અમે તે શું વ્હાલપના રોટલા દઇ આવીએ છીએ ? તારા કાકાઓ બધાં જોટાળીયું બંદુકું સામી નોંધીને ઉભા રહે છે. અને ધરાર અમારાં ભાત ઉપાડી જાય છે.” કણબણો ફાટતે મ્હોંચે સાચી વાત બોલવા મંડી.

“બોલો ક્યાં ક્યાં છે બારવટીયા ? નીકર જલ એચી કાઢીશ.”

“આ પડ્યા ચાડિકે તારા કાકા ! પાંચ હજારની ફાળ ફેરવછ, તે જાને એને મારવા ! સીતેર જ માણસે પડ્યો છે ભાદરનો સાવજ બીમડો.”

ચાડિકાના કુંગર માથે થોડા થોડા પથરોની ઓથ લઇને બહારવટીયો લપાણો છે. બેળાં ફક્ત સીતેર માણસો છે. દાર-ગાળાનો તોટો નથી. એમાં પાંચ હજારની ફાળ સમુદ્રના પાણી સરખી વહી આવે છે. ઉંચા પથર ઉપર ચાડિકા બેઠો હતો તેણે વારનાં હથીયાર ચમકારા કરતાં દીઠાં. ચાડિકાએ ખબર દીધા કે “બંદુકું ધરબો.”

કુંગર ઉપર સીતેર બરકંદાજ અને નીચે પાંચ હજારની પલટન : સાંજેસાંજ સુધી ધીંગાણું ચાલ્યું. રાત પડી એટલે બહારવટીયા પ્રભુને ખોળે બેસી ગયા. અધારામાં બહારવટીયાને અદસ્ય થયા જોઇને હાથ ધસતી ફાળ નિસ્તેજ મ્હોંચે પછી વળી.

ગોંડળથી મકરાણીઓને માથે હુકમ આવ્યો કે “બીમાન્દી બાયડી નાથીબાઇ ઉપર દબાણ લાવો ! એને કનકમા વગર બીમો નમશે નહિ.”

“નાથી ડાશી !” સિપાહીઓ દમદાટી દેવા લાગ્યા, “જોએ શેર આવે છે કે નહિ !”

“ન આવે શા સારૂ ભાઈ ! મારા ઓઢણનો આવંદ છે. મારા ચૂડાનો પહેરાવતલ છે, ને મારી સંભાળ લેવા કેમ ન આવે ?” નાથીએ ગાવડીને ખંજવાળતાં ખંજવાળતાં નિભય અને મોઠે અવાજે જવાબ દીધો.

“ત્યારે તું થાણામાં ખબર કેમ નથી દેતી ?”

“હું શીદ ખબર દઉં !”

“ગાંડળનો ચોર છે માટે.”

“ગાંડળનો ચોર હશે, પણ મારો તો લખેશરી આવંદ છે ને ! જેનો ચોર હોય એનાં આવડાં ક્યાં લાંગી ગયાં છે ? ગોતી દ્યે, જો મોઠે મૂછ હોય તો.”

“બરો કરછ, પણ હાથમાં બેડીયું પડશે ! બહુ ફાટ્ય આવી લાગે છે, ખરું ને ?”

“બસ ! ભા કુભોજ ખડ ખાવા બેઠો ? મરદની ઝીંક ઝલાતી નથી એટલે અજળાને માથે જોર કરવું છે ? મારા કાંડમાં કડીયું જડવી છે ? તમે ખીચડીના ખાનારા, લાજ આબરૂ સોતા પાછા વળી જાઓ ! નીકર ધરવાળીયુંના ચૂડા ખખડી જાશે. હું જતાણી છું, જાણો છો ?”

“એલા ઝાલીને બાંધી દ્યો એ શુરવીરની પુંછડીને.”

એમ હુકમ થતાં તો નાથીબાઈએ કઠોટો બીડ્યો. બેટમાં ઝમ્મયો ધબ્બ્યો અને તલવાર ઉપાડી. પોતાની બે નાની દીકરી અને એક દીકરાને બાંધને ઓસરીએથી નીચે ઉતરી. જેમ માથુંસો એના અંગ ઉપર હાથ કરવા જાય તેમ તો “જે દાતાર ! જે જમિયલશા !” એવા અવાજ કરતી જતાણી તલવાર વીંજતી પડમાં ઉતરી. ત્રણ મકરાણીઓને જખ્મી કર્યાં. પોતાના કપાળમાં પણ તલવારનો ધા ઝીંદ્યો.

અજળાના અંગ ઉપર હાથ ઉપાડવાની જાણ થતાં આખું

ગામ જોવા હલકયું. જત બધા ઉશ્કેરાઈને તૈયાર થયા. મકરા-
ણીઓએ તૂર્ત થાણાનો માર્ગ બીધો. પણ પછી તે મેરવદરમાં
રહેવામાં આવડને આંચ આવવાનું જોખમ જાણીને નાથીજાઈ
બે દીકરી તથા દીકરાને તેડી માલણુકા ગામે ગઈ, અને ત્યાંથી
જા કુંભાને કહેવરાવ્યું કે

“ રજપૂતનો બેટો આવી હલકાઈઓ ન દાખવે. અને છતાં
મને પકડવી હોય તો હાથ્યા આવજો ! ”

૩

બીમો આરાના કુંગર ઉપર ગેબનશા પીરનું એક નિર્જન
પુરાતન થાનક હતું. બીમો બહારવટીયો ગામ ભાંગીને જ્યારે જ્યારે
બીમો આરે આવતો ત્યારે પીરની કબર પર કીનખાપની નવી સોજ
અને નવી નીલી ધ્વજ ચડાવતો. હવે તો બીમે બીમો આરા ઉપર જ
પોતાનું બેસણું રાખ્યું છે. પીરના થાનક ઉપર ગુલમોરનાં
ઝાડવાં લાલ ચુંદડી ઓઢીને ઉભાં હોય તેવાં ફુલડે ભાંગી પડે
છે. સવાર સાંજ નળિયામાં બેબાનનો ધૂપ કરીને બીમો પોતાની
તલવારને પણ ધૂપ દે છે. તસ્ખી ફેરવે છે, અને પછી ચોમેરથી
જસસો આવે તેની બાતમી સાંભળે છે. ગણોદ ભાંગીને અને
લાણાજી દરબારને કાર મારીને ગઈ કાલે જ બીમો આવ્યો છે.
ત્યાં આજ એક દૂત દોડતો દોડતો બીમો આરે ચડ્યો આવે છે.

“ કેમ, વશીમામદ ? આ અમાર્યાર ? ” બીમે તસ્ખી
ફેરવતાં ફેરવતાં પૂછ્યું.

“ ભાદર-કાંઠો તો આખો ય ઉજ્જડ ! ફક્ત વાધરીઓ
તરણુચના વાડા વાવે છે. ”

“ ભલે વાવતા બચાડા ! પણ ખબરદાર, સાંતી નામ જૂતવા
દેશો મા. હો કે ! ”

ત્યાં બીજે જસસો ડોકું કાઢ્યું. મ્હોં સ્વામ થઈ મચેલું છે.

“ કેમ મોઢે મશ ઢળી છે સુલતાન ? ”

“ભીમા આપુ, મકરાણીઓએ નાથી ડોશીને માથે હાથ કરી કરી લીધો.”

“ઠીક. જતાણીએ ક્યાં ધા ઝીલ્યા ?”

“બરાબર કપાળ ઉપર.”

“અસ ત્યારે. *પારોઠના ખાધા હોત તો મને પસ્તાવો થાત.”

“ડોસી બહુ રૂડાં લાગ્યાં આપુ ! તણ મકરાણીને સૂવાયાં અને બચ્યાંને લઈ ભોગાટ ચાલ્યાં ગયાં.”

“ભીમા મલેક !” સંગાથીઓ મૂછે વળ દધને તાડુક્યા, “ભા કુંભો બાયડી ઉપર હાથ કરવા ગયો, અને હવે આપણે ઉપલેટા ધોરાણને આગ જ લગાડવી જોશે ને ?”

“ના ભા, આગ મેલે ધ તો કાળી વાધરીનાં કે કાકીનાં કામાં. ભીમાને એ ધંધો ભજે નહિ. ફરીવાર બોલશો મા, નીકર બોલનારની જગ્યાન કાપી નાખીશ.”

સાથીઓનાં શરીર એ શબ્દો સાંભળીને સંકોડાઈ ગયાં.

“અને જનનમામદ, તું જઈને ઉપલેટે રાજવાળાઓ ખબર કર, કે આજથી ત્રીજે દિ’ હું પડું છું. માટે સાબદાઈમાં રહે.”

“પણ આપુ ! ચેતી જશે હો !”

“ચેતાવવા સાટુ તો તને મોકલું છું. ચેતાવ્યા વગર કાંઈ આપણો ધા હોય ભા ?”

પચાસ અસવારે ભીમો ઉપલેટા માથે પડ્યા. ચોક્કીદારો હતા એટલાની કતલ કરી, હુકમ દીધો કે “હાં, ચલાવો હવે લૂંટ.” પોતે આગળ ચાલ્યો.

એક ઘરના ફળીમાં પગ મેલતાં જ અંદર તૂળસીનો ક્યારે. અને કવલી ગાય દીઠાં.

“એલા પાછા વળો. ખબરદાર, ટાઇ એક નળીયાને પણ હાથ લગાડશો મા !”

“ કાં બાપુ ? પટારા ભર્યા છે. ”

“ ઇલાજ નથી, આઠાણનું ઘર છે. ”

બહારવટીયા બીજે ઘરે દાખલ થયા. ભીમે ત્રાડ દીધી
“ કેવો છો એલા ? ”

“ વાણીયો છું. ”

“ ભાઈયું મારા ! પગરખાં બહાર કાઢીને ઘરમાં ગરજો
હો કે ! ”

“ કેમ બાપુ ? ”

“ વાણીયો ઉચ વરણ લેખાય. એનું રસોડું અભણાય. પણ
હમણાં ઉભા રે’જો. ” એમ કહીને ભીમે વાણીયા તરફ ફર્યો.
“ ભાઈ વાણીયા, પટારામાં ઘરેણા હોય એટલાં આંહી
આણીને મેલી દે. એટલે અમારે તારું ઘર અભણવડું જ
ન પડે. ”

રસોડામાં ચુલે બાઈઓ રાંધતી હતી એની ડોકમાંથી દાગીના
કાઢીને વાણીયે હાજર કર્યાં. તૂર્ત ભીમે પૂછ્યું,

“ ક્યાંથી લાવ્યો ? ”

“ બાપુ ! મારી ઘરવાણીના અને દીકરાની વહુના અંગ
માથેથી ઉતરાવ્યાં. ”

“ ઇ અમારે ન ખપે ભા, બાઈયુંનાં પહેરેલાં પાલવડાં
કાંઈ ભીમે ઉતરાવે ? ”

એટલું બોલી, ઘરેણાં પાછાં દઇ, ભીમે બજાર ફાડવાનું
આદર્યું. દુકાને દુકાને ખંભાતી તાળાં ટીંગાતાં હતાં તે બંદુકને
કદે કદે તોડી નાખી વેપારીઓના હડકા ઉઘાડ્યા. વેપારી
પાંધડી ઉતારીને આડો ફરે એટલે પૂછે કે “ વ્યાજ કેટલું ખાજ ? ”
“ એ બાપુ તમારી જા. ”

“ બેલ મા ભાઈ, નીકર ચોપડાને આગ લગાડી દઇશ. ”

વાણીઆણો આવીને આડી પડે, એટલે પોતે વાંસો વાળી
જોઇ જાય, અને કહે કે

“ખસી જ બાપુ બેનડી ! ઘેર તારી ભોળાધુને માથાં
ઢાંકવા સાડલા નથી.”

હુંડી, માલ સાંઢીયા માથે લાદી, કુંગરમાં રવાના કરી,
રાત પડી એટલે બીમે આખા ગામને ભેળું કરી ચોક વચ્ચે
‘જાંડરી’ નામની રાત્રને મળતી રમત લેવરાવી:

“ જાંડરી લઈશ રે જાંડરી લઈશ

“કુંભાણના રાજમાં જાંડરી લઈશ”

એવાં ગીત ગાઇને અધરાત સુધી સીમાડા ગળાવ્યા. પણ
કોઇ વાર આવી પહોંચી નહિ, એટલે જમીયલશાના જેજેકાર
બોલાવતો બીમો બહાર નીકળી ગયો.

ઉપલેટું ઉંઘે નહિ

ગોંડળ થર થર થાય,

લીધી ઉંડળમાંય

લલ ધોરાજી ભીમલ

૪

પાનેલી ગામના લખમણ સોનીના દીકરીન્ને જન ઢાંક ગામે
જાતી હતી. બેળાં ત્રણ ગાડાં હતાં. ભાદર, માલણ અને ઓઝત
નદીની ઉંડી ઉંડી બેખડોના પથર પર ખડ ખડ અવાજે રડતાં
ગાડાંની અંદર જાનૈયા ઝોકે જતા હતા અને સરવા સાદ વાળી
સોનારણ જનડીઓ કાઠીઆણીઓના જેવા મીઠા સૂર કાઢી

મોર જાજે ઉગમણે દેશ

મોર જાજો આથમણે દેશ

વળતો જાજે રે વેવાયુને માંડવડે હો રાજ !

એવાં લાંબાં ઢાળના ગીતોને સૂરે સીમાડા હસોહસ લરતી,
ગાહું ચડીને પછાડય તેની સાથે જ ઉંચી ઉલળીને પાછી પટકાતી
પટકાતી ગાતી જાય છે. વચ્ચે વચ્ચે પરજીઆ ચારણોનાં નેસડાં
આમે છે, અને પદ્મણી શી ભેંસો ચારણ ચારણો મગિના ટેકા
લઇ ઉભા ઉભા ટોકા કરે છે કે “એલા આ ટાણે જાનું” કયાં

લઈ હાલ્યા ? બીમડો કાકો ભાલ્યો છે ? તમારાં ડીલની આમડી સાત ઉતારી લેશે.”

“એ.....બીમો કાકા દિ’ જતુને લૂટે નહિ, લૂટે.”

એમ બોલીને ગાડાખેડુઓ ગાડાં ધણધણાવ્યે જાય છે.

એમાં બરાબર વાવડી વાળી વાવ દેખાણી ને સરજ આથમ્યો. અંધારા ધેરાવા લાગ્યાં. પાછળ અને મોઢા આગળ, એય દિશામાં ગામડાં છેટાં રહી ગયાં. વગડો ખાવા ધાય એવી નિર્જનતા પથરાઈ ગઈ. જનનાં ગાડાં ઉઘાડી સીમમાંથી નીકળી વાવડી વાવનાં ઝાડની ઘટામાં દાખલ થયાં, કે તૂર્ત જ પાંચ બોકાનીદાર પડછંદ હથીઆરધારીઓએ છસંગ મારીને વોળાવીયાની ગરદનો પકડી. એના જ ફેંટા ઉતારીને એને ઝકડી લઈ વાવના પગથીયાં ઉપર બેસાર્યા, અને પડકારે માર્યા કે “ઉભાં રાખો ગાડાં !”

ગાડાં ઉભાં રહ્યાં. માણસો ફફડી ઉઠ્યાં.

“નાખી ઘો ઝટ ધરેણાં, નીકર હમણાં વીંધી નાખીએ છીએ.” એટલું કહીને બંદૂકો લાંબી કરી.

વરરાજના અંગ ઉપર એના બાપે માગી માગીને ધરેણાં ઠાંસ્યાં હતાં. ફાગણ મહિનાનો ખાખરો કેસડે ફાટી પડતો હોય એવાં લુંબઝુંબ ધરેણાં વરરાજાએ પહેર્યાં હતાં. એ તમામ ઉતારીને વરનો બાપ થરથરતો સામે આવ્યો. કાંપતે અવાજે બોલ્યો કે

“ભાઈ, આ બીજો બહારવટીયો વળી કાણુ જાગ્યો ?”

“ઓળખતો નથી ? બીમડો કાકો !”

“હું ! બીમા બાપુનાં માણસ છે તમે ? બીમો બાપુ જનુને તો લૂંટતો નથી ને ?”

“કાણુ છે ઇ !” કરતો સામી બેખડમાંથી સાવઝની ઝુલક જેવો અવાજ ગાળ્યો, “આંહી લાવો જે હોય એને.”

સોની જઈને પગમાં પડી ગયો “એ બાપુ ! આ પારકા ધરેણાં : માગી માગીને આખર રાખવા લીધાં છે.”

“તો ભા, તારું હોય એટલું નોખું કાઢી લે. બાકી બીજા-
ઓના દાગીના ઉપર તો તારા કરતાં મારો હજુ વધુ પહોંચે છે.”

“ભીમા બાપુ ! મારી ઉમેદ ભાંગે મા, વેવાધને માંડવે
મારી આબરૂ રાખવા દો. અને વળતાં હું તમને કહેશો એટલું
પાછું સોંપતો જાઉંશ.”

“આપી દો એનાં ધરેણું પાછાં, અને ભાઈ, તું પાછો
વળીશ ત્યારે દીકરીને રૂપીઆ પાંચસોની પહેરામણી અમારે
દેવી છે. કેદિ’ વળશો ? ”

“ પરમ દિ’ અપોરે. ”

જન ક્ષેમકુશળ ચાલી ગઈ. ત્રીજે દિવસે પરણાવીને પાછા
વળ્યા તે વખતે, એ જ બેખડે એસીને ભીમો વાટ જોતો હતો.

“ આ લે આ રૂપીઆ પાંચસો રોકડા. અને દીકરીને આ
એક કાંઠલી. ”

કાંઠલી લેતી વખતે સોનીનો હાથ અચકાયો. પણ મહોંચેથી
જોલાયુ નહિ.

“ કેમ હાથ ચોર્યો ? ” ભીમાએ ડોળા ફાડીને પૂછ્યું.

“ બાપુ, આ કાંઠલી ચોરીની હશે તો હું માર્યો જાઉંશ. ”

“ સાચી વાત. આંહી તો ચોરીની જ ચીજ છે ભા. શાહુકારી
વળી બારવટીયાને કેરી ? આપો એને રૂ. ૩૦૦ રોકડા. ” એમ
જોલીને ભીમો હસ્યો.

બહારવટીયા પાસેથી પહેરામણી લઈને જન પાનેલીને કેડે
ચાલી ગઈ.

૫

“બાપુ, દીકરી ઉમ્મર લાયક થઈ છે, એને કન્યાદાન
દેવું છે. ”

“ તે મારાજ, તમે કેડ પાનેલીથી પંથ કરીને અહીં આવ્યા
એ શું ? પાનેલીમાં એટલા પટેલીયા ને શેડીઆ પડ્યા છે,
એમાંથી ટાંધએ શું એટલી ખેરીઆત ન કરી ? ”

“પાનેલીના પટેલની પાસે હું ગયો’તો બાપુ, અને એણે જ મને કહ્યું કે તારા ભીમા કાકાની પાસે જ ! એ બ્રાહ્મણ બાવાને બહુ આપે છે !”

“એમ...? એવડું બધું કહી નાખ્યું?” એટલું બોલીને ભીમે કહ્યું, “અભુમીયાં ! કાગળ લાવજો. અને એમાં આટલું જ લખો કે,

“પાનેલીના પટેલ, તમારી સલાહ પ્રમાણે આ બ્રાહ્મણને રૂ. ૧૦૦૦ અમે દીધા છે, ને બાકીના એક હજાર આ ચિઠ્ઠી દેખત તમે ચુકવી દેજો. નીકર અમે આજથી ત્રીજે દિ’ પાનેલી ભાંગશું.”

લી. ભીમા મલેક

ચિઠ્ઠી લખીને બ્રાહ્મણને આપી. “લ્યો મા’રાજ, પટેલને દેજો, ને રૂપીઆ ન આપે તો મને ખબર કરજો.”

“સારું બાપુ !” કહીને બ્રાહ્મણ આશીર્વાદ દેધને ઉપડ્યો.

“ઉભા રો’ મહારાજ !”

બ્રાહ્મણને પાછો બોલાવીને ભલામણ દીધી, “તમારી ડીકરીને કન્યાદાન દેવાની તિથિ કંઈ નીમી છે ?”

“બાપુ, માગશર શુદ્ધ પાંચમ. ”

૬

બ્રાહ્મણ તો ચાલ્યો ગયો. અને ભીમાએ પણ ગોંડળની ધરતી ઉપર ઘોડાં ફેરવવા માંડ્યાં. ઉજ્જડ થયેલા નદીના કિનારા ઉપર એક વાર ભીમાએ એક જુવાન જોધ સંધીને વડલાને હાંચડે મીઠી નીંદરમાં સુતેલો દીઠો. નિર્દોષ, મધુર અને નમણી એ મુખમુદ્રા નિરાંતે ઝંપી ગઈ છેઃ જેને જગાડતાં પણ પાપ લાગે એવો રૂડો એ નોજવાન છે. પાસે સંધીના વાછડા ચરી રહ્યા છે. ભીમાએ બળસાર ઉપરથી જુવાનને ઓળખ્યો. ઘોડે બેઠાં બેઠાં ભાલાની અણી અડકાડી, ઉંઘતા જુવાનને ઉઠાડ્યોઃ

“ઉઠ એ ભા !”

ઝબકીને સંધી જાગ્યો.

“કેવો છો તું ?”

“સંધી છું.”

સંધી નામ પડતાં જ ભીમાએ એ જુવાનને ભાલે વીધ્યો. એના સંગાથીઓ આ ઘાતકીપણું જોઈને ‘અરર!’ ઉચ્ચારી ઉઠ્યા.

“ભીમા મલેક ! તું ઉઠીને આવો કાળો કેર કરછ ?”

“બોલશો મા બેલી !” ભીમાએ ડાળા ધુરકાવીને ત્રાડ દીધી. “સંધીનો વંશ નહિ રહેવા દઉં. કુડાં વાઢે એમ વાઢી નાખું. દોઢો ન મેલું. દગલબાજ તૈયબ ગામેતીનું મારે એની આખી જાત ઉપર વેર લેવું છે. ખુટલ કામ સંધીની !”

સંધીની ઘેર કતલ કરતો કરતો ભીમો આગળ વધ્યો. ત્રણ સો સંધીને દાર માર્યા. સંધીઓને ગામડે ગામડે હાહાકાર બોલી ગયો પછીતો સંધીઓ દાઢી મૂંઝવીને પોતાની જાત છુપાવવા લાગ્યા.

૭

સંધીઓના વેરના મનસૂઆમાં ગરક થઈ ગયેલ ભીમો એક દિવસ ભાદરની ખોપમાં ચાકીને લોથપોથ પડ્યો છે, તે ટાણે એણે આથે આથે જનનાનાં ગાડાંની ખૂંધરમાળ સાંભળી અને એને કાને વિવાહના ગીતના સર પહોંચ્યા. કાંઈક સાંભળ્યું હોય એમ ચમકીને ભીમે પૂછ્યું “એલા આજ કઈ તથ-બેલીઓ ?”

“માગશ્વર શુદ્ધ પાંચમ.”

“હેં ! શું બોલો છો ? ગઝબ થયો.”

“કાં બા ?”

“પાનેલીના ખાલણની ડીકરીને આજ મારે હાથે કન્યાદાન દેવું છે.”

સાંજની રંઝયો કુંઝયો વળી ગઈ હતી તે ટાણે ભીમે ઘોડાં

હાંધ્યાં. રાતે બારને ટકારે પાનેલીના દીધેલા દરવાજા માથે જઈને સાંકળ ખખડાવી.

“કોણ છે ?” અંદરથી અવાજ આવ્યો.

“ખોલો. જોડણથી અસવારો આવ્યા છીએ.”

“શું કામ છે ?”

બીમા જતનું નામ પડતાં જ ઝોકાં ખાતા દરવાજાના શરીરે પરસેવો આવી ગયો. દરવાજા ઉઘડ્યા. એટલે ત્રણ ઝોકાનીદાર અસવારો દાખલ થયા. નામ પૂછીને બ્રાહ્મણને ઘેર પહોંચ્યા. ઘોડેથી ઉતરી, પોતાના બે ય અસવારોના હાથમાં ઘોડી સોંપી, બહારવટીયો એકલો ભાલો ઝળકાવતો માંડવા નીચે ગયો. માણસાએ આ વિકરાળ આદમીને ભાળ્યો, ભાળતાં જ તેઓનાં કલેજાં ફફડી ઉઠ્યાં. બ્રાહ્મણ દોડતો આવ્યો, અને હરખથી પુકારી ઉઠ્યો,

“કોણ, બાપુ ?”....

“હા મહારાજ, ડીકરીને કન્યાદાન દેવા.” એમ બોલીને બીમા નાક પર આંગળી મેલી. બ્રાહ્મણને ચુપ રાખ્યો.

૯

દસવરીયા ગામમાં સંધીએ કારજને પ્રસંગે બેળા થયા છે. ગામે ગામના સંધીએ લમણે હાથ રાખીને એક બીજાની કર-માયલી સુરત સામે જોઈ રહ્યા છે. દાયરામાં હેચે હેયું દળાય છે. એમાં સહુનું ધ્યાન એક બાઈ ઉપર ગયું. એક જીવાન સંધીઆણી પોતાનું ઓઢણ ખંભે નાખીને ઉઘાડા અંગે ચાલી આવે છે.

“આ કોણ છે પામલી ?” કોઈએ પૂછ્યું.

“આ અલ્લા ! આ તો હાસમની ઓરત.”

“એના ધણીના અફસોસમાં શું ચિત્તભ્રમ તો નથી ઉપડ્યું ને ?”

મેટરો બધા મ્હેં ફેરવીને બેસી ગયા. બાઈના ભાઈઓએ દોડી બાઈને ટપારી, “એ વઠેલ ! તારો દિ’ કેમ ફર્યો છે ? આ સ્વયરો બેઠો છે, ને તું ખુલ્લે મ્હેંચે હાલી આવજ ? તારો જીવાન ધણી હજી કાલ્ય મરી ગયો તેની ચે મરનાદ ચૂકી ? માથે ઓઢી લે કમળત !”

“માથે ઓઢું ? મોઢું ઢાંકું ?” દાંત બીંસીને બાઈ બોલી. એના ચહેરા ઉપર લાલ મુરખી છવાઈ ગઈ. આંખોમાંથી ધુમાડા નીકળી ગયા. ડોળા ફાડ્યા: “આમાં હું કેાની લાજ કરે ?”

“કાં ?”

“હું બીમા જત વિના ખીજો કેાઈ મરદ જ બાળે નથી. ખરો મરદ ! મારા ધણીને દાર મારી, ગામને ઝાંપે સ સંધી અચ્ચા ભાળે એમ એની લાશને ખીજા માથે બેસારી. ગાઆસ બીમા જત ! સંધીઓની તેં દાઢીયું બોડાવી. મલકર, કેાઈ મરદ ન રહેવા દીધો !”

એટલું બોલી, ખંભે ઓઢણું ઢળકતું મેલી, ઉઘાડે માથે, પોતાનો ચોટલો પીંખતી અને ખડ ! ખડ ! દાંત કાઢતી સંધી-આણી ચાલી ગઈ. ઘરમાં જઈને પછી બાઈએ છાતીફાટ વિલાપ આદર્યો. બાઈના કલ્પાંતે તમામનાં કલેબમાં કાણું પાડી દીધાં.

ત્રણસો સંધીઓ કારજનું બટકું પણ ચાખ્યા વગર ચાલી નીકળ્યા અને મોંડળના ગઢની દેવડીએ જઈ ઉભા રહ્યા. બા કુંભાજીની પાસે સોમંદ લીધા કે ‘બીમાને માર્યા વગર અમારે અમારાં ઘરનાં પાણી ન ખપે.’ કુંભાજીએ એક સો મકરાણી તેઓની મદદમાં દીધા અને ચારસોની ગીસ્ત બખીઆરાના ડંગર હિપર ચડવા લાગી.

૯

પ્રભાતનો પહોર હતો. બખીઆરાનો જે એક ભાગ બેરવા કુંગરને નામે ઓળખાય છે, તેના ઉપર બીમે બેઠો બેઠો તરબી કરતો હતો. અને પડખે ડાકુકા ગામનો સૈયદ અબામીયા બેઠો હતો. પડખે બીજા ત્રણ ચાર રક્ષકો હતા. છેટે પા ગાઉ ઉપર એક ધારડી હતી, તેની ખાપમાં બીજા પચાસ માણસો તમામ હથિયાર અને દારૂગોળાની ચોકી કરના બેઠા હતા. બીમાની અને અબામીયાની પાસે કુલ બન્ને તલવારો જ હતી. કોઈને દુશ્મનોનો ખયાલ પણ નથી.

ત્યાં તો જેમ ઝાડવાં ને પત્થરો સહુવન થાય તેમ ચારસો માનવી પ્રગટ થઈને કુંગર ઉપર ચડી ગયા. બીમે ઉભો થઈને પાછો હટવા જાય છે ત્યાં એણે સામી ફાજમાંથી ગીગલ નામના મીરના પડકારા સાંભળ્યા :

“હાં બીમા ! આજ પાછો પગ બીમાનો નહાય. પાછો પગલે થાનાં તો મેંત બગડે હો બીમા !

બીમે બાગી જાય

(બે) કરનર કાંઠેરી કચી,

(તા તો) ધરતી ધાન ન ખાય

કરણુ ઉગે કી

[બે બીમે હાથ બેઠીને બાગી જાય, તો તો પૃથ્વી પર વરસાદ કેમ વરસે ? અને સૂર્યના કિરણ કેમ ઉગે ?”]

સાંભળીને બીમે થંબ્યો. અબામીયાએ હાકલ કરી “અરે બીમા ! ગાંડો મ થા. પ્રાંચસે કદમ પર આપણું દારૂખાનું પડ્યું છે. હાલ્ય, હમણું ત્યાં પહોંચીએ એટલી વાર છે. એકાએકને પુકી નાખીએ.”

“બસ મીયા સાહેબ !” બીમાએ શાંત અવાજે ઉત્તર દીધો, “મારા પગમાં સોનાની બેડી પડી ગઈ. હવે તો એક

પણ નહિ હટાય. જીવતર તો ખૂબ બગાડ્યું છે, પણ હવે માખરની ઘડી શીદ બગાડું ? ”

ફાજની માખરે ભીમાએ સંધી બાવા ઝુલેજને દીઠો અને. ૧૨ ત્રાડ દીધી,

“બાવા ઝુલેજ ! અમે પાંચ જ જણ છીએ. ને તમે ૧૨સો છો. હું કાંઈ તમને પહેંચવાનો નથી. ખુશીથી મને મારી ૧૧ખજો. પણ મરતાં મરતાં યે જો મરદના ધા જોવા હોય તો શ્રાવી જાવ તરવારની રમત રમવા. ”

“લલે ભીમા !” કહીને બાવા ઝુલેજએ તરવારનું ધીગાણું ટરવાનો હુકમ દીધો. ભીમા અને અબામીયાં બંને મંડાયા. ભીમા પાસે એ તરવાનો હતી. હડી કાઢીને ભીમાએ શત્રુઓની મેટમાં પગ દબ દબને વાંસાના ચોકના ધા કરવા માંડ્યા. એમ બોંતેર જણાને સવાડ્યા. પણ પોતાને છોધવડ પણ ધા થયો નહિ. આવો ઝુલેજને ઉભો ઉભો પડકાર કરે છે, પણ જ્યારે ભીમાને હાથે એણે પોતાનાં માણસાનું ખળું થનું નેયું, ત્યારે એણે ધસારો કર્યો, અને તૂર્ત જ મકરાણીઓની બંદુકા, ધાણી પુટતી હોય એમ ધજધઝ એક સામટી વહૂડી. ભીમા વીંધાઈને નવર નના મર્યા જેવો ચંધ ગયો.

પડતાં પડતાં ભીમે કહ્યું, “રંગ છે સંધીની ને મકરાણીની જનેતાને ! છેવટે દગો ! ”

ભીમા પડ્યો, પણ ચતોપાટ પડ્યો. એની મૂંઝોની શેડયો ઉભી થઈને આંખોમાં ખુતી ગઈ.

આલેથી અપસર ઉતરી

નર વરવાનું નીમ

અબામીયાં અણુવર થીયો

લાલે પોંખાણો ભીમ.

બાર બાર વરસના બારવડાનો, બખીઆરાના કુંગર માથે આવી રીતે અંત આવ્યો. ભીમાનું માથું કાપી લઈને ગીસ્ત ગોંડળ

ચાલી. ધ્રાકા ગામને પાદર ગીસ્ત નીકળી છે. મોખરે ચાલનારા અસવારના જાલાની અણીએ ભીમાનું માથું પરોવાયેલું છે. એ દેખાવ નજરે પડનાં જ ધ્રાકાનો રજપૂત દાયરો ખગલળી ઉડ્યો. પાંચસો રજપૂત પલકવારમાં જ તલવારો એચી આડા ફર્યા.

“કેમ લાઇ?” ગીસ્તના સરદારે પૂછ્યું.

“એ જમાદાર, જરાક શરમ રાખો. ભીમાનું માથું ધ્રાકાને પાદરથી તમે લઇ જઇ શકો નહિ. અને લઇ જવું હોય તો બેળાં અમારાં માથાં પણ સંગાથ કરશે!”

માથું ત્યાં જ મૂક્યું પડ્યું. અને ગીસ્ત ખાલી હાથે ચાલતી થઇ.

બખીઆરાની નજીક સખપરની ડુંગરીમાં ગેબનશા પીરની જગ્યાએ અગાના ઝાડવાંની છાંયડીમાં ભીમાના સાથીઓ એકા એકા કસુંબા છુટે છે, ત્યાં અસવાર વિનાની એ ઘોડીઓ કાદમી હાવળો દેતી, ડુંગરાના ગાળાને ગળવતી, જઇને ઉભી રહી. માથે પૂંછડાના ઝુંડ ઉપાડી લીધા છે. જાણે પોતાના ધણી વગર એના પગ નીચે લા બગતી હોય, તેવી રીતે ઘોડીઓ ડાબા પછાડી રહી છે.

“આ ઘોડીયું તો ભીમાની ને અબ્બાનીંયાની.” અલરામ મલેક બોલી ઉડ્યો. “નહી એ બેયને ડાંધક આફત પડી.”

દોડીને અલરામની વાર બખીઆરે ચડી. જઇને જુવે ત્યાં બન્ને લાશો પડેલી હતી. હજી અબ્બામીંયાનો જીવ ગયો નહોતો. અલરામે એના મ્હોમાં પાણી મૂકીને કહ્યું કે,

“તારા જીવને ગત કરજે, તારા અને ભીમાના મારને અમે મારશું.”

તમામ લાશોને દફનાવી અલરામે પણ બહારવટું ખેડ્યું અને ખાવા ઝુલુબને માર્યાં.

બીમાની કબર, બળીઆરાના બામ બેરવા કુંગરની આથ-
મણી જીતે, સાલરડાના ઝાડ નીચે આજ પણ મોજૂદ છે. લગ-
ભગ સને ૧૮૫૦ ની આસપાસ બીમો થઇ ગયો કહેવાય છે.

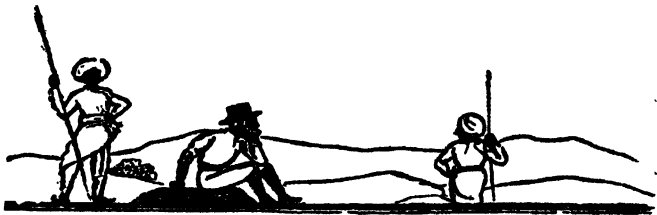
બીમો કાઢનાં નાક કાન નહોતો કાપતો.

બાન નહોતો પકડતો.

ગામ નહોતો બાળતો.

આ કથાના પ્રસંગો કહેનાર બાઇ રાણા આલા મલેક, બીમાની દીક-
રીના જ દીકરા થાય છે. એનું વણવિણું જતાંત વિશ્વાસપાત્ર હોય, એક
એ બાઇની ખાનદાની પરથી સ્પષ્ટ જણાય છે. બા. શ્રી. રાયચૂરાએ લખેલી
'બીમા જત'ની સુદર કથામાં 'નન્નુડી' નામની જે માથુકનો ઉલ્લેખ છે,
તેનો આ બાઇ રાણા આલાએ સદંતર ઇન્કાર કર્યો છે. એ કહે છે કે
બીમો પરણેલો જ હતો અને એને એક દીકરો ગોરખડી ગામે હતો
હવાત છે. પરણેલ શ્રી ઉપરાંત છુપો પ્રેમ બીમાને કદી સંભવે જ નહિ-

બાવા વાળો

“ખ” આ રાનીંગ વાલા ! માગ લે.”

“ખીજી” કાંઈ ન જોવે મહારાજ; ફક્ત શેર માટીની ઝંખના છે.”

પાવડી ઉપર કપાળ ફેરવીને અવધૂતે ધ્યાન ધયું. દસમે દ્વારે જીવને ચડાવીને જોઈ વળ્યા. પછી સમાધિ ઉતારીને બોલ્યા કે “તેરા લલાટમેં પુત્ર નહિ હે બેટા.”

“તો જેવાં મારાં નસીબ અને જેવાં જોગીનાં વચન ! મહાત્માનાં બોલ્યાં મિથ્યા થાયઃ હાથીના દંતૂસળ પેટમાં પેસેઃ એ આજંધીસુ નહોતું જોયું આપુ ! મારું ખોરડું મહા પાપીયું છે એટલે વંશ રાખવાની આશાએ તો મેં તમને જાજીકું ગામ અરપણુ કરી દીધું, પણ મારાં પાપનો પાર નહિ આવ્યો હોય !”

જોગી ધમસાણનાથ આ સાંભળીને શરમીદા બની ગયા. આખરે પોતાના શિર પરથી આ કરજતું પાપ ઉતારવા માટે મરવાનો જ નિશ્ચય કરીને એ બોલ્યા, “અચ્છ બાઈ ! તેરે ઘર પુત્ર આવેગા—બરાબર નવ મહિના પીછેઃ લલાટમેં વિભૂતિકા તિલક હોય તો સમજના કે સંકરને દીયા. અઘડાવીસ વર્ષકા આયુષ રહેગા. નામ ‘બાવા’ રખના.”

એટલું બોલીને જાજીકું ગામના બોંયરામાં મહારાજ ધમસાણનાથે જીવતાં સમાત લીધી. પોતાનો જીવ પોતે લુંધીયાના

કાઠી રાણીગવાળાને ઘેર કાઠીઆણીના ઉદરમાં મેલ્યો, અને બાઈને દિવસ ચડ્યા લાગ્યા.*

નવ મહિને દીકરાનો જન્મ થયો. માતાના પેટમાંથી નીકળતાંજ બાળકને કપાળે લજ્જતનું તિલક દેખાણું. પુછ્યે ‘ઝોળી ઝોળી’ કરીને ‘બાવો’ નામ પાડ્યું. રાણીગવાળાએ ધમસાણનાથની જગ્યામાં વધુ જમીન દીધી. પણ નાનપણમાં જ એટા બાવાને મેલીને રાણીગવાળાએ પરલવતું ગામતરું કર્યું.

* * *

આજે સડાવડ ગામમાં કારજ છે પહેલી પાંતે ગેટલા બાઈને આર વરસનો બાવોવાળો સડાવડને ચોરે લોભા ધાધલ નામના અમીરના ખોળામાં બપોરે નીંદર કરે છે. માથે લાંબા લાંબા કાનશીયા જટા જેવા વિખરાઇ પડ્યા છે. મુખની કાન્તિ પણ કાંઈ બેખધારીને લગે તેવી ઝગડળે છે. કારજમાં જેતપૂરનો કાઠી દાયરો પણ લાગ્યો છે.

“કાં કાકા !” જેતપૂરના દરબાર મૂળુવાળાએ દેવાવાળાને ઝાંગળી દેખાડીને કહ્યું “જટા મોકળી મેલીને બાવો સતો છે. જોયો ને ?”

કાકા દેવાવાળાએ ટાકું ધુળાવ્યું કે “હા, બાવો ! સાચો-સાચ બાવો ! પુછ્યે ખરાબર નામ જોઈને આપ્યું છે હો ! બાવો ખરો, મોટા મંત્રો બાવો !”

“અને આ બાવો લુંઘીઆનાં રાજ કરશે ? એ કરતાં તો અપ્પર લઈને માગી ખાય તો શું ખોટું ?”

“દરબાર !” સનાળીના કશીયાલાઇ ચારણથી ન રહેવાતાં એ બોલ્યા, “બાવો અપ્પર લેશે નહિ, પણ બીજા કૈકને અપ્પર લેવરાવશે, એ ભૂલતા નહિ. મલક આખાને બાવો લોટ મગાવશે.”

x

x

x

* ક્રેડ કહે છે કે ધમસાણનાથે પોતે નહિ, પણ એના એક ચેલાએ સમાત લીધેલી.

જુવાનીમાં આવતાં જ આવે આરવટું આદ્યુ' : એક જેત-પુરના દરબાર મૂળવાળા સામે: કેમકે એણે વાઘણીયા ગામમાં આવાવાળાના આપની જમીનનો લાગ દબાવ્યો હતો. અને બીજું વીસાવદરના હરસરકા કાઠીઓની સામે. મૂળ વીસાવદર અને ચેલાણા પરમણાના ચોરાસી ગામ ઘેરે કરવામાં બે જણાનો હાથ હતો: આવાવાળાના વડવાનો અને હરસરકા કાઠી માત્રાવાળાના આપનો. પણ બેયની વચ્ચે વેરનાં બી વવાયેલાં. આંટવાના દરબારે બેય વચ્ચે દા' સળગાવેલો, એમાં આવના આપ રાણીએ બધો મુલક ઘેરે કરી માત્રાને બહારવટે કાઢેલો. માત્રાની આવરદા બહારવટું ખેડનાં ખેડનાં પૂરી થઈ ગયેલી.

ત્યાં તો બીજી બાજુ એજન્સીની હાવણી ઉતરી. જમીનના સીમાડા નક્કી કરવા નીકળેલા આકર (Col. Walker) સાહેબના હાથમાં વીસાવદરનો મામલો પણ મૂકાયો અને એમાં એણે રાણીંગવાળાના હાથમાંથી તમામ ગામ આંચકીને માત્રાવાળાના દીકરા હરસરવાળાને સોંપી દીધાં. રાણીંગવાળો તો આવના નાનો મૂકીને મરી ગયો. પણ મરણ ટાણે આક વરસના દીકરા પાસે પાણી મૂકાવતો ગયો કે, “બેટા! જો મારા પેટનો હો તો આપની જમીન પાછી મેળવ્યા વગર ઝંપીશ નહિ.”

ઝાકાઝીક! ઝાકાઝીક! ઝાકાઝીક! આવાવાળાની તરવાર ફરવા માંડી. “હરસરકાના વંશને રહેવા દઉં તો મારું નામ આવો નહિ” એવી પ્રતિજ્ઞા લઈને આવો પંદર સોળ વરસની ઉંમરે તો હરસરકાનાં લીલાંછમ માથાં વાઢવા લાગ્યો.

મેં જાણ્યું રાણીંગ મુવે, રેલાં રેસે રાજ
(ત્યાં તો) ઉપાડી ધર આજ, બમણી ત્રમણી બાવલો.
સુંડ જ સવા શેર, ખાવેલ તોં વેળા બત્રો
ઘોડે કશીવલ ઘેર આપ રાણીંગ જ્યુ બાવલા
વાઢ્યા અમરેલો વળા ખાતે લાડરખાન
હજ વોરે લોખાન, બાંચ નો વોરે બાવલા.

વાળા વાલણીઆ તણો રતી થે ન લીધો દેસ
 દેવાવાળાનો દેસ બાળી લીધો તે બાવલા.
 માથું મેંદરદા તણું ભાગ્યું ભાયાણા
 પુંથી રાણ તણું, બીએ જેતાણું બાવલા.
 ગળકે કામન ગોંબડે, રંગભીની મધરાત
 ઓર્ષીતાનો આવસો, ભડ બાવો પરભાત.

પરભાત આવે નત્ય ત્રાડ પડે
 ગણ શત ત્રંબાણુ તીયાં મડે
 ધણમૂલા કંથ આવો ધ.એ,
 ગળકે કામન ગોંબડીએ.

ખાલીક વન્યાનું ખોરડું ધણ્યને ખાવા ધાય,
 પ્રીતમ આવે પાડિયા, કુંળં છું કરલાય.

કુંળ સમી ધણ્ય સાદ કરે
 ધણમૂલા કંથ પું આબ્ય ધરે
 રંગ રેલ ધણી તળમાં રીચો
 થંભ ભાંગ્યો ને ખોરડ ભેર થીયો.

બાવાના નામનો એટલો બધો ત્રાસ પડી ગયો. અને એક-
 પછી એક હરસરકાનાં ગામડાં ધબેડાતા ગયાં.

૩

સવારને ખોર સરજ મા'રાજ કોર કાઢે, અને સાંજે મા'રાજ
 મેર ખેસે, એ બેય ટાણે બાવોવાળો ધોડેથી ઉતરી જતો અને
 ધીના દીવાની જ્યોત પ્રગટાવી સરજ સન્મુખ માળા કરતો. આહો-
 તેવી સંક્રમણમાં પણ એણે આ વ્રત ભાંગ્યું નહોતું. એક
 વખત પોતે ખુમાણ પંથકમાંથી લુટ કરીને આવ્યો આવે છે.
 વાંસે વા'ર વહી આવે છે અંધુકાના ચંભા વાંસેથી છૂટતા આવે
 છે. એમાં આડી શેલ નામની વખંભર નદી આવી. નદીની
 બેખમાં ઉતરતાં જ સરજ ઉગીને સમા થયા. એટલે બાવોવા-
 બાએ ધોડેથી ઉતરી જ્યોતની તૈયારી કરી, હાથમાં માળા ઉપાડી.

“અરે આપા બાવા !” સાથીઓ કહે છે, “આ સમઠરનાં મોળાં જેવી વાર વહી આવે છે, અને અટાણે માળા કરવાનું ટાણું નથી. માટે ગરમાં જઈને કાલ સવારે બેય દિવસના જાપ હારે કરજો.”

“એ ના ના બા, પૂજા કાંઈ છંડાય ? તમારી મરજી હોય તો તમે હાલી નીકળો. હું હમણા જ વાંસાવાંસ આવીને તમને આંખી લઉં છું. બાકી માળા તો મારાથી નહિ મેલાય.”

કહેવાય છે કે એના સતને પ્રતાપે વાર આડે માર્ગે ઉતરી ગઈ. અને બાવાવાળાએ માળા પૂરી કર્યા પછી જ આગળ ચાલું દીધું.

ચક્ષાળા ગામમાં તે વખતે દાન ભગતની વેળા ચાલે છે. આપો દાનો કાઠીઓના પીર કહેવાતા. ઠેકાણે ઠેકાણે એના પુરવાની વાતો થતી. દાના મહારાજને તો ત્રણ જીવનની સંજે છે : દસ્તીમાં ઘોડાં દોડતાં હોય એ દાનો પીર નજરોનજર ભાળે છે : એની આંતરડી દુવાય તો માણસનું ધનોત પનોત નીકળી જાય : અને એનો આત્મા રીઝે તો નસીબ આડેથી પાંદડું ઉડી જાય : એવી વાતો કાઠીઆવાડમાં પ્રસિદ્ધ હતી. દાના મહારાજની કરણી પણ ભારી ઉંચી કહેવાતી. ગરનાં એક ગામડામાં ભરવાડની છોકરીનું માથું કીડે ખદખદતું હતું—વેદનાનો પાર નહોતો—તેમાંથી પાસ પડે તથા કીડાને દાના ભગતે ત્રણ વાર પોતાની જાંભેથી ચાટી લઇને એ છોકરીનો રોગ મટાડ્યો હતો !

એવા અવતારી પુરૂષને જોળે જઈને બાવાવાળાએ માથું નાખી દીધું. હાથ જોડીને એણે ભગતને મર્મનું વચન મોડ્યું કે

“બાપુ ! જો જગ્યામાં દીવેલની વૂટ પડતી હોય તો હું મારો એટલું મોકલતો જાઉં.”

“કાં બાપ, અવળાં વેણ શીદ કાઢછ ?”

“ત્યારે શું કરું ? મેંથી આ દોડાદોડમાં રોજ બે ટાણાં દીવેલ સાથે રાખીને દીવા કરવાની કપકૂટ આતી નથી. વાંસે

રાજરજવાડાની ગીસ્તું ગોતલી ફરે છે. એટલે હવે મારો દીવો આંહી જ કરતા જાઓ.”

“બાવા વાળા ! એટલાસાડ જાઓને આળ કાં દે બાપ ? જા, કોડીયામાં વાટ મેલીને સરજ સામે ધરજો. તારા દીવામાં દીવેલ પણ સરજ પૂરશે, અને જ્યોત પણ સરજ પેટાવશે. જાપ કરના આળસવું નહિ. જ્યાં સુધી જાપ કરીશ ત્યાં સુધી વાર તને વીંટીને આજશે તોય નહિ લાગે.”

“અને બાપુ, મારું મોત ?”

“જ્યોત ન થાય ત્યારે જાણજો કે તારે માથે ધાત છે. બાકી તો દેવળવાળો જાણે બાપ ! હું કાંઈ ભગતનો દીકરો થોડો છું ? પણ સતને માર્ગે રેજો !”

૪

“કાંઈ વાચડ ?”

“હા સાહેબ. નાંદીવેલા કુંગરે.”

“કેટલાં માણસ ?”

“દસ જ. રાતોરાત પહોંચીને યુટ્ટી મારવા બેઠે. નીકર સવાર ઉગ્યે હાથ આવી રહ્યો.”

ગીરના જંગલમાં, બાવા વાળાને જેર કરવા ગાયકવાડ સરકારના બંદર ખાતાનો સાહેબ, જેનું નામ ગ્રાંટ હતું, * તે પોતાની ટુકડી લઈને ભટકી રહ્યો છે. એક રાતે ખાતમીદારે એને બાવાવાળો તુળશીશ્યામની પડખેના શંકરના પોઠીઆના આકારના લયંકર નાંદીવેલા કુંગરમાં રાતે રહ્યાની ખાતમી

* આ વાતમાં બીજી સમજ એમ છે કે ગ્રાંટ સાહેબ બાવાવાળા સાથે લડવા તો નહોતો જ ગયો. લડનારી ફોજ જોતપુરની હતી. અને નિર્દોષ ગ્રાંટ તો ઓચિંતિ વેલણ બંદરથી નમરેલી તરફ જતાં પકડાઈ મર્યો હતો.

પહેંચાડી. અને સાહેબે દારૂગોળા લાદીને સાંઢીઓ વહેતો ક્યોં. રાતોરાત એની ટુકડી નાંદીવેલા માથે લપાઈને ચડી ગઈ. બંદૂકદારો બંદૂકો લઈને ગોઠવાઈ ગયા. અને દારૂગોળાનો ઢગલો થાય કે તૂર્ત બંદૂકો ધરખીને, સામી ખોપમાં બેઠેલ બહારવટીયાને ઉડાવી મૂક્યાની વાટ જોવા લાગ્યા.

મ્હોંસજીલું થઈ જવા આવ્યું છે. આવાવાળાને કાંઈ ખબર નથી. એ તો પોતાની રોજની રીતે પથારીમાંથી ઉઠીને પ્રથમ આપા દાનાની સ્તુતિ કરી રહ્યા છે. અને એના રહેઠાંણને માથે જ સાંઢીયા ઉપરથી કાચળા ઉતારીને, નીચે પાથરેલ ખુંગણ ઉપર, ટ્રાંટ સાહેબના બરકંદાજે દારૂ ઠલવી રહ્યા છે. એક જ ધડીનું મોઢું થાય તો તો બહારવટીયાને જીવવાની બારી જ ન રહે. પણ ત્યાં એક અકસ્માત બન્યો.

લોકો લાંબે છે કે જે ધડીયે આવાવાળાએ આપા દાનાની સ્તુતિ કરી, તે જ ધડીયે ચલાળા ગામમાં દાના ભગતે પોતાની જગ્યામાં શગડીની પાસે બેઠાં બેઠાં, એક ચીપીઆ વતી શગડીના અંદરથી એક ધગધગતો તીખારો ઉપાડી બીજી બાજુ મેલ્યો, ને મેલતાં મેલતાં પોતે બોલ્યા કે “હવે મેલ્યને એમાં ટાંડી !”

“હવે મેલ્યને એમાં ટાંડી ?” એ વેણ આંહી આપા દાનાના મ્હોંમાંથી પડ્યું, અને નાંદીવેલાને માથે જાણે કે એ હુકમને અમલ થયો હોય તેમ, દારૂ પાથરતાં પાથરતાં એક બરકંદાજની બંદૂકની સળગતી જમમ્રી દારૂમાં અડકી ગઈ. અડકતાં તે ખુંગણમાં પડેલો ગંજવર ઢગલો સળગી ઉડ્યો. હ ડ ડ ડ ! છ લાગ્યો. અને સાહેબની ટુકડીનાં માણસે માણસ જીવતાં ને જીવતાં સળગીને લડ્યાં થઈ ગયાં

“આ શું ગજબ ! આ લડકા ને આ લડકા શેના ! આ બોક્સાં કાનાં !” એમ બોલતા જેમ બહારવટીયા બહાર નીકળ્યા તેમ દારૂખાનાનો દાવાનળ દીકો. ડુંગરાની ખોપો ચરચરી ગઈ,

અને ગંધકના ગોટગોટ ધુમાડામાં એક બીજાનાં મ્હોં ન દેખાય એવી આંધી પથરાઇ ગઇ.

બહારવટીયા બહાવરા બનીને કુંગરામાં દોટાદોટ કરવા લાગ્યા. જાણે કુંગરાને કાંઈએ પોલો કરીને અંદર દાખાવું બધું હે.ય એવી ધણેણાટીથી ભાગતા ભેરબંધાને જીવાન બાવાવાળાએ ત્યાં ને ત્યાં સ્થિર ઉભા રહીને પડકારો કર્યો:

“સરજના પોતરા ભાગતાં લાજતા નથી કે બા?”

“બાવા વાળા ! ભુડે મોતે મરવું ? જીવતા હશું તો નામાં કામાં થઇ શકશે, પણ ભીંત હેઠળ શીદ કચરાઇ મરવું ?”

“એ બા, કાઠીભાઇ ભાગે તોય લડનો દીકરો ! એવું બોલવું બહારવટીયાના મ્હોંમાં ન શોભે. જીવતર વહાણું હોય ઇ ભલે ભાગી નીકળે. મારાથી તો નહિ ખસાય.”

ભોંઠા પડીને કાઠીઓ ઉભા રહ્યા. અને થોડી વારમાં ધુમાડો વીંખાયો કે તુર્ત જ બહારવટીયાઓએ આંટ સાહેબને ઘોડે ચડીને ભાગતો દીઠો.

“એવા ટોપીવાળો જાય.”

“એને બરછીએ ઘો ! ઝટ પરોવી દ્યો !”

“બખરદાર, બા કાંઈએ ધા કર્યો છે તો. દોડો, ઘોડાં બેળાં કરીને જીવતો ઝાલો. સાહેબ મર્યો લાખનો, પણ જીવતો સવા લાખનો !” એવું બોલીને બાવાવાળાએ પોતાની ઘોડીને પાટીએ ચડાવી, સાહેબના વેલર ઘોડાની પાછળ, હરણ ખોડાં કરે એવા વેગથી, મૃત્યુલોકના વિમાન જેવી કાઠીઆવાડી ઘોડીએ દોટ કાઢી. અને થોડુંક છટું રહ્યું એટલે બાવાવાળાએ હાકલ કરી કે

“હવે થંભી જાજે સાહેબ, નીકર હમણા ભાલામાં પરોવી લીધો સમજજે.”

લગામ ખેંચીને ઝાટ પોતાને ઘેડો રોક્યો, સામે જોવે તો બાવાવાળાની આંગળીઓના ટેરવા ઉપર બરછી, સુદર્શન-ચક્ર જેવી ઝડપે ચક્રર ચક્રર ફરી રહી છે. બાવે બીજે પડકારો કર્યો કે

“સાહેબ, તારાં હથીઆર નાખી દે ધરતી માથે. નીકર આ છૂટે એટલી વાર લાગશે. અને હમણાં ટીક્કીમાં ચોંટી જાયજે.”

સાહેબે આ કાળસ્વરૂપને દેખી શાણપણ વાપર્યું. પોતાનાં હથીઆર હેડે નાખી દધ, પોતે માથેથી ટોપી ઉતારી બાવા-વાળાની સામે મક્કાતે મ્હેંચે ડગલાં દીધાં.

“રામ રામ ! બાવાવાલા રામ રામ !” કહીને ચતૂર ગોરાએ પોતાનો હાથ લંબાવ્યો.

સાહેબ લોકોના હથેળી-મિલાપના રીવાજ ન જાણનાર બહારવટીયાએ, કાઠીની રીત મુજબ પોતાનો એક હાથ લંબાવી સાહેબને ખંભે લગાવ્યો. અને પછી કહ્યું કે “સાહેબ, તમે મારા કેદી છો.”

“અચ્છ બાવવાલા, કાઠીઆવાડના બહારવટીઆની ખાન-દાનીનો મને ધનઆર છે. તેં મને જીતેલ છે. એટલે લગાધના કાનૂન પ્રમાણે ખેશક હું તારો કેદી જ છું.”

“સાહેબ, તમારું નામ શું ?”

“ઝાંટ.”

“ધંટ ? ઠીક ધંટ સાહેબ, તમારો ઘેડો મોઢા આગળ કરો. અને ચાલો અમારે ઉતારે.”

સાહેબ આગળ ને બાવોવાળો પાછળ, એમ બન્ને ચાલ્યા. બહારવટીયાનાં સોનાનાં સિંહાસનો સરખા ગીરના સેંકડો કુંજરાઓ અને ગાળાઓ ઓળંગતો ઓળંગતો ઝાંટ સાહેબ ગીરની સાથબી વચ્ચે આ જુવાન કાઠીનું રાજપાટ નિરખે છે. ત્યાં તો જોતો વેગડ, લોમો ધાધલ ને બોળે માંગાણી પથ્થુ ભેળા થઈ

ગયા. છેટેથી સાહેબને અને બાવાવાળાને ભાળતાં જ ભોળાએ ચસ્કો કર્યો કે .

“ બાવાવાળા, હુંકું કરવુંતું ને ! ”

“ થાય નહિ બા. ઘંટ સાહેબે હથાંચાર છોડી દીધાં. પછી એનું રૂંવાડું ચ ખાંડું ન થાય. સરજ સાંખે નહિ. ”

“ ત્યારે હવે ? ”

“ હવે જ્યાં આપણે ત્યાં સાહેબ. ”

“ પણ એના બાવા પીવાનું શું ? છ તો મુંવાળું માણસ કહેવાય. બાદશાહી બગીચાનું ફુલ. ”

“ એમાં બીજો ઉપાય નથી. આપણે ખાશું તે સાહેબ ખાશે. બહારવટાં કાંઈ દીકરાનાં લગન થોડાં છે ? ”

સાહેબ તો સમજતા હતા કે સારકી બહારવટીયો કોણ જાણે કેવી ચે સાયબીમાં ખલાલતો હશે. પણ સાંજ પડતાં જ સાહેબનો ભ્રમ ભાંગી ગયો. પથરાનાં ઓશીકાં, ધૂળની પથારી, બાજરાના ધીંગા રોટલાનાં ભોજન, અને આ કુંગરેથી પેલે કુંગરે સળગતા બપોરે કે સસવતા શિયાળાની અધરાતે ઉધાડ આલ નીચે ઉતારા ! સાહેબને ગર લાગી. તાવ લાગુ પડ્યો. રોજરોજ બહારવટીયાની સાથેજ થોડાં તગડી તગડીને સાહેબની કાયા તૂટી પડી. એની નસો ખેંચાવા લાગી. રાત દિવસ એને કોઈ વાત-ચીત કરવાનું સ્થળ ન મળે. બહારવટીયા દારૂ પીને કફોલ કરતા હોય ત્યારે પેતે તાવથી પીડાતો સનમૂન પડ્યો રહે. અને પોતાના છૂટકારાની ધડી પણ ક્યારે આવશે એ વાતની ક્યાં ચ તાગ ન આવે. મોતનાં પરિચાળ મંડાયાં માનીને ઢાંટે ગીરની નિર્જનતા વચ્ચે પોતાનાં બાળબચ્ચાંના અને પોતાની વ્હાલી મદમનાં વસમાં સંભારણાં અનુભવવા માંડ્યાં. એક દિવસ ધાણી ડુટે એવા બળબળતા તાવમાં પડ્યાં પડ્યાં, બેહાલ થઈ ગયેલા સાહેબે કુંગરાની ગાળીની અંદર બહારવટીયાને નીચે પ્રમાણે વાત કરતા સાંભળ્યા :

“બાવાવાળા, સાહેબને પકડીને તો તેં સાપ બાંડી ક્યો છે.”

“હોય બા, ચાતાં થઈ ગયું.”

“આપા બાવાવાળા, આખી કાઠીઆવાડને ધમરોળી નાખત તો ય કોઈની ભે’ નહોતી. પણ આ તો ગોરાને માથે આપણો હાથ પડ્યો. એના એક ગોરા સાદુ રાણી સરકાર પોતાનું આખું રાજપાટ ફુલ કરી નાખે, ઇ બાણુજ ને?”

“બાણુ’ છું.”

“અને આ ગરને ઝાડવે ઝાડવે ગોરો ચોકી કરવા આવશે હો?”

“હો !”

“બાવાવાળા, ભેજ ને ? સાહેબને ઝાડ્યા પછી આજસુધી આપણાં ધોડાનાં પાખર નથી ઉતર્યાં. કે નથી આપણાં બખતર ઉતર્યાં. નથી એકેય રાત નીંદર કરી. હવે તો ડીલના કટકા થઈ ગયા છે. અને આ માંદાને ઉપાડવો પડે છે.”

“ત્યારે હવે તો શું કરવું બાઈ બોબ !”

“બીભું શું ? એનું ટુંકું કરી નાખીએ.”

સાંભળીને સાહેબને અંગે પરસેવો વળી ગયો. એનાં અંતરમાં ઇસુનું નામ બોલાવા લાગ્યું.

બાવાવાળાએ જવાબ દીધો કે “બાઈ, એમાં ઝડાપણું નહિ કે’વાય. સાહેબને માર્યાં ભેળી તો આખી વધ્યાત આંહી ઉતરી સમજાશે. અને જીવતો રાખશું તો કો’ક દિ વણિ કરીને સરકાર આપણું બારવટું પાર પડાવશે. માટે સ્વાસ્થ્યની ગણતરીએ એ મરાય નહિ. તેમ જાનદાનીની રીતે ય બે એનું રૂંવાડું ખાંડું કરીએ, તો સાત જન્મારાની ખોટય ખાઈ બેસશું. બાઈ તો હવે તમે કહો તેમ કરીએ.”

જુવાન બાવાવાળાની આવી શાણી શીખામણ સાંભળીને મોટા મોટા તમામ અમીરોને ગળે ધુંટડા ઉતરી ગયો. અને સાહેબ ઉપર ભરતો રાખીને બહારવટું ખેડવા લાગ્યું. ગોરા ટોપીવાળાઓની જે વખતે આમડે ગમડે ફે ફાટતી, તેવા વખતમાં બાવાવાળાની આવી ગઝબની છાતી સાંભળીને કીર્તિના દુહા બોલવા લાગ્યા કે

ટોપી ને તરવાર. નર બીજાને નમે નહિ,
સાહેબને મહિના ચાર, બંદીખાને રાખ્યો આવલા !

[દેશમાં એમ કહેવાતું કે ટોપી અને તરવાર પહેરનાર અંગ્રેજ ચોકો કોઈ બીજા માણસને માનતા નથી. પણ તેં તો હે બાવાવાળા, ગોરાને ચાર મહિના કેદમાં રાખ્યો]

વશ દીધો વેલજીનો ધણી, અરમાં ધંટને જે
(એની) વાળા વદ્યાતે ભુંભુ પૂગી આવલા !

[વેલજી બંદરના સાહેબ ગ્રાંટને તેં કેદ કર્યો, તેની બુમો તો આ બાવાવાળા ! છેક વિલાયત પહોંચી ગઈ છે.]

ધંટ ફરતો ધણું દળવા કંઈ દાણા
એને મ્હેં બાંધીને માણા ! બેસાડી રાખ્યો આવલા !

[આ ગ્રાંટ સાહેબ, કે જે મોટી ધંટી રૂપી બનીને બહારવટીયા રૂપી દાણાને દળી પીસી નાખવા ગીરમાં ફરતો (ચાલતો હતો), તેને હે બાવાવાળા, તેં મ્હેં બાંધીને બેસાડી દીધો.—આ દુહામાં ‘ધંટ’ શબ્દ ઉપર ત્રણ છે: (૧) ગ્રાંટ સાહેબ. (૨) બળદથી ચાલતી, અનાજ દળવાની મોટી ધંટી.]

સરકારે ગ્રાંટના વાવડ લેવા બહુ ઇલાજો કર્યા. પણ બહારવટીયાઓએ પતો લાગવા દીધો નહિ

સરકારની શરમનો પાર નહોતો રહ્યો. રાજકોટથી માંડી વિલાયત સુધીના ટોપીવાળા કાંડાં કરડતા હતા. કપ્તાન દરજ્જાનો એક અંગ્રેજ ગીરના કયા ગાળામાં દટાઈ રહ્યો છે, તેનો પતો ન મળે તો તો કાલ સવારે જ અંગરેજની બેસતી બાદશાહીને ગળુકારશે કાણુ ? સરકારી તોપખાનું ગીરમાં લઈ જઈને કયા કુંગરા સામે માંડવું ? વિચાર પડતી વાત થઈ ગઈ.

મુંબઈ સરકારે આખરે ખબર કઢાવ્યા કે “બાવાવાળાને શું બેધએ છે ?”

કોઇ વટેમાર્ગએ સરકારને ચિઠ્ઠી પહોંચાડી કે બાવાવાળાને એનું વીસાવદર પરગણું પાછું મળશે તો જ આંટને જીવતો જાળશે.”

કોઈને ખબર ન પડી કે ચિઠ્ઠી મૂળ આવી કયે દેશોથી ! અને સરકારને ફાળ પડી ગઇ કે આંટને અને મેનને ઝાઝું છેડું નથી રહ્યું.

મુંબઈની સરકારમાંથી જુનાગઢના નવાબ ઉપર ખરીતો ગયો કે “ચાહે તે ભોગે પણ હરસુરકા કાઢીની પાસેથી વીસાવદર પરગણું બાવાવાળાને અપાવો. અને જો આંટના ખુનનું ટીપું પડશે તો ગોરી પદ્મનો ઉનરીને ગીર સળગાવી નાખશે. અને રાણી સરકારનો ખોફ નમારાં રજવાડાં ઉપર ઉનરશે.”

નવાબના અતુર દિવાને ગિરના ગાળામાં સંદેશો પહોંચાડ્યો. જુનાગઢની મદદથી વીસાવદર પરગણું બાવાવાળાને હાથ પડ્યું. અને કપ્તાન આંટને ગીરમાં છૂટો મેલી બદારવટીયા વીસાવદરની ગાદી ઉપર ગયા.

૫

સો રહી ગીરની અંદર, ધ્રાફડ નદીને કિનારે, વેકરીયા અને વીસાવદર ગામની વચ્ચે ‘જમીનો ધડો’ નામે ઓળખાતો એક નાનો કુંગર છે. એ જગ્યા ઉપર, દાતારની જગ્યા પાસે એક ગામકું વસાતીને બાવાવાળાએ રહેઠાણ કર્યું હતું. પડખે જ ઘાટી ઝાંડીથી ભરેલી ગીર હોવાથી બહારવટીયાને સંતાવાની સુગમતા પડતી. ગીર તો માત્ર પેટ ગણાય છે. પરંતુ વિજયના મદમાં ચકચૂર થયેલા બાવાવાળાનો બુદ્ધિ ફરી ગઇ હતી. એણે માણસાઇ મેલી દીધી હતી.

બાવાબાળાના દેહમાં જીવાનીનાં તેજ કિરણો કાઢી રહ્યાં છે. એની રૂપ જાણે કે સરીરમાં સમાતી નથી. પણ પોતે બહારવટના પથે ઉભો છે. અને આપા દાનાનું દીધેલ માલગીયું બાંધે છે. પોતાના હાથમાં રેઢી જ્યોત થાય છે. એટલાં બિરદ માથે લઈ ફરનાર પુરુષની નાડી લગરીકે એવું ખમે નહિ આતરીકે બારવટીયો જીવાનીને ચારે કારથી દબાવીને વર્તે છે. પરણેલ છે, પણ કાઠીઆણી ચલાળે આપા દાનાની પાસે જ રહે છે.*

“લણું માત્રા !” ભોળા માંગાણીએ વાત છોડી, “ધમસાણુ-નાથજીએ આની આવરદા કેટલી લણી છે ખબર છે ને ?”

“હા ભોળા, અઠાવીસ વરસની.”

“દીવો એલવાતાં કાંઈ વાર લાગશે ?”

“ના. અઠાવીસ વરસ તો કાલ સવારે પૂરાં થાશે.”

“પછી એના વંશમાં તો અંધારું થઈ જશે ને ?”

“તો તો મહા પ્રાજ્ઞ લાગ્યું લેખાય.”

“તો પછી આઈને ચલાળે ન બેસારી રખાય.”

માત્રો સમજી ગયો. બાવાબાળાને પૂછ્યું તો ના પાડશે. એમ માનીને જાનોમાનો અસવારને ચલાળે રવાના કર્યો. બીજે દિવસે દીવે વાટયો ચડ્યા પહેલાં તો ‘આઈ’ને લઈને અસવાર જમીના ધડા ભેળા થઈ ગયો.

એમ પણ કહેવાય છે કે કાઠીઆણી પોતાને પીયર ખડકાળા ગાયેજ રહેતાં. એક વાર રાતે બાવાબાળાએ ખડકાળા ગામને પાદર મુકામ નાખીને બાઈને તેડાવેલાં. બાઈએ જવાબ વાળેલો કે “દરબારને કહેને કે મારાથી ન અવાય. અમે અગ્નીની બત તો લીધો સાદો કહેવાઈએ. વખત છે ને દેવનો કોપ થાય, તો દુનિયા વાતું કરશે કે ધણી તો બચારો પથરાનાં એસીકાં કરીને બારવટાં ખેડે છે, અને બાયડી ઘેર છાકરાં જણે છે ! આજુ” થાય તો મારે અગ્નીનું ઘોળડું પડે. માટે દરબારને કહેને કે ઉધાડે-છાગ તેડાવીને બેળા રાખવી હોય તો જ તેડાવને !

રાત પડી. અધરાતે દાયરા વીંખાયો. સહુની પથારી વચ્ચે પોતાની પથારી ન જોવાથી બાવાવાળાએ પૂછ્યું, “મારી પથારી ક્યાં?”

“આજની તમારી પથારી ઓરડે છે, બાવાવાળા!”

બાવાવાળો સમજી ગયો. એને કોઈએ જાણ નહોતી કરી. અચાનક મેળાપ થાતાં એને હેતના ને હરખના હિલોળા ચડશે, એમ સહુના અંતરમાં આશા હતી. કાઠીઆણી પણ પરણ્યા પછી કંથને આજ ધણે વરસે મળવાનાં છે, એવા કોડથી જીભ ને મક્કીરની નવી નકાર સુગંધ દેતી જોડ્ય ધારણ કરીને ઝમરખ દીવડે પોતાના સાવજશ્વરા કંથની વાટ જોવે છે. પતિરાજના પોરસ થાકી પુલતા દેહ ઉપર ચૂસીઓ તૂટું! તૂટું! થાય છે.

દાયરામાંથી ઉઠીને અધરાતે બાવાવાળો ઓરડે આવ્યો. રંગભીના ઓરડામાં રાજવશુને બેઠી લાગનાં જ એને અચંબો ઉપડ્યો.

“તું ક્યાંથી?” જરાય મ્હોં મલકાવ્યા વગર પૂછ્યું.

“તમારી તેડવી!” બોળુડી સ્ત્રી હજી હસે છે.

“મેં તેડવેલી? ના! કોની સાથે આવી?”

“તમારા કાઠી સાથે.”

ત્યાં તો બાવાવાળાનાં રૂંવાડાં બેઠાં થઈ ગયાં. એની આંખોમાં દેવતા મેલાણો. “તું મારી અચ્છી! પર પુરૂષ સાથે હાલી આવી? બહુ અધીરાઈ હતી?”

“દરબાર, અધીરાઈ નહોતી? ધણીને મળવાની અંખીસાઈ ન હોય? મેં શું પાપ કર્યું?”

“બાવા વાળાની જીભે માઝા મૂકી.”

“કાઠી! કાઠી!” આંખની કાયા કાંપવા મંડી, “અસ કરી જાઓ. આ શું બોલો છો? સાવજ તરણું આવે છે? દરબાર! આટલો બધો વ્હેમ! ઇ તો તમારીયું.....”

જખ ! દેતી બાવાવાળાએ તરવાર ખેંચી.

“ઝોહોહો ! દાતરડાની બ્હીક દેખાડો છો ? આ દ્યો.” એમ કહેતી કાઠીઆણી ગરદન ઝુકાવીને ઉભી રહી. દયાવિહોણા બારવટીયાએ અબળાની ગરદન પર ઝાટકો ચોંટાડ્યો. જે ગળામાં પિયુજની મીઠી બૂજ પડવાની હતી, ત્યાં તરવાર પડી અને ઘડી બે ઘડીમાં તો એનો જીવ જતો રહ્યો. અત્યારે એ બાઘની ચુંદડી ને એનો મોડીયો ખડકાળા નામના ગામમાં પૂજાય છે.

બાવા વાળાથી થાતાં તો થઈ ગયું, પણ પછી તો એની રીસ ઉતરી, કાઠીઆણીનું નિર્દોષ મ્હોં એની નજરમાં રમવા માંડ્યું, અને એને પસ્તાવો ઉપડ્યો. અંતરમાં ઝાળો ઉઠી. ક્યાંયે ઝંપ નથી વળતો. આંખે અખંડ આંસુડાં ઝરે છે. એણે બોલનું ચાલવું પણ બંધ કરી નાખ્યું છે.

“બાવાવાળા !” પોતાના સાથીઓ સમજાવવા લાગ્યા, “હવે પછી ચીંથરાં શું ફાડજ ? ઝોરતો થાતો હોય તો પ્રભુની માળા ફેરવ્ય. પણ માણસ કાં મટી જ ?”

તો યે બાવા વાળાને શાંતિ વળી નહિ, જાનોમાનો નીકળીને એ ગોપનાથ પહોંચ્યો. દરિયામાં સ્નાન કરીને મંદિરમાં જઈ ઉભો રહ્યો. તરવાર કાઢીને એણે દેવની પ્રતિમાજી સમક્ષ કમળ-પૂજા બાવાની તૈયારી કરી. ચોધારાં આંસુડાં ચાલ્યા જાય છે. અને સ્ત્રીહત્યાના પાપનો પોતે વિલાપ કરે છે તે વખતે નમસ્કર્મ ગીયડ નામના ચારણે એનો હાથ ઝાઢીને ઝોચીંતી તરવાર ઝુંટવી લીધી.

“નાગરવ લા ! મને મરવા દે.” બાવા વાળાએ તરવાર પાછો માગી.

“બાવા વાળા ! બે ય કાં બગાડય ? પેટ તરવાર નાખ્યે અસી હત્ય ઉતરશે એમ માનજ ? મરીને જીવ સરજીશ, બાવા વાળા ! અને શાંતિનો છાંટો ય નહિ જડે. માટે આદર્યાં કામ પૂરાં કર, અને સંસારમાં રહીને પાપ લસમ થાય એવી પ્રભુ-ભક્તિ કર.”